

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

La Vall de Tena¹

GS aquesta vall per llur emplaçament en l'itsme pireneic, la primera venint de l'occident, pertanyent als Pireneus Centrals, i junt amb ses veïnes del llevant les de Broto, Vió, Puértolas, Bielsa, Gistain i Benasque, formen amb llurs enlairats macius, la zona de màxima altura de la gran carena anomenada per això Alts Pireneus.

A la primera inspecció del mapa, apareix la vall de Tena amb llur territori ben delimitat per ses orientacions cardinals, i afectant un perímetre ben regular, lo que li dóna una figura gaire bé quadrada. Mideix son arc meridiana des del pic de l'Arriel fins a l'indret de Polituara uns 23 quilòmetres; son paral·lel comprès entre els cims de Lapazuso i el de Brazato no arriba als 18 quilòmetres. Sa superfície total és de 400 quilòmetres quadrats, essent per això la vall dels Pireneus aragonesos, i després de la de Benasque, la de major extensió superficial.

Si aquesta circumstància afegida al relleu que per sa història civil i administrativa arribà a tenir en passats temps no fos suficient, acabaria per fer-la ressortir de entre llurs companyes, l'aspecte de llur terrer, pintoresc com la primera de elles, sinó més encara.

Llurs horitzons oberts en qualques de sos indrets, permeten resseguir des del fons de ses gemades riberes, les grans serralades que les reclouen, i formen contrast amb l'aspecte imposant de les recloses

1. Treball llegit en la sessió del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA del dia 2 de juny de 1911.

gorges per on les cingleres caient a plom dessobre els rius escumejants, que davallen dels cercles i comes ocupades per innumbrables rosaris d'estanys, i en quals regions la naturalesa de les grans altures apareix, fins en sa capsalera, en els enfilats cims que les rematen, i que sobrepujen molts d'aquests els 3.000 metres.

Allí hi trobaran els visitants tota llei d'asumptes per llurs excursions, des dels placívols panorames de que es gaudeix recorrent sos gemats riberals, alguns d'ells per bones carreteres, i contemplant de passada, escampats ací d'enllà els típics poblets d'aspecte ben pireneic, fins a les fortes impressions que rebrà l'ardit muntanyenc, en les ascensions als pics de Pondellos o de l'Infern, Peña-Telera, el Balaïtous i tants d'altres, que espedats i rodejats d'abismes, arrenquen en plena regió dels rocs i del glaç.

Resseguint la toponímia de la vall, en cap dels noms de llurs muntanyes, rius, fonts, poblacions o de llurs pobladors, s'hi troba el probable origen del mot Tena. Algun autor¹ el creu derivat del llatí, *Teniae, teniarum*, que vol significar bandes o vetes de pedra blanca que apareixen en el llit dels rius de la vall, resplandeixen als raigs del sol, mercès a la gran transparència de les aigües.

Sense afirmar que aquest sia l'origen de llur nom, no costaria gaire constatar l'existència en aquells llocs, de les referides bandes o vetes, puix lo variat de sa orografia, així com també el trasbalsament amb què apareixen llurs terrers, donen lloc a les estratificacions les més curioses com tindrem ocasió de veure.

OROGRAFIA

El veïnatge de la vall de Tena amb la de Broto, i per consegüent amb la potent formació cretàica formada pel gran maciu de les Tres Sorores (Mont-Perdut), li dóna an aquesta vall un relleu orogràfic notable, i que és son major encant. Aquest gran maciu, un del nusos més importants dels Alts Pireneus, és on l'energia de l'aixecament pireneic s'hi troba de manifest en llur maximesa. No obstant d'això l'acció de les forces que el produïren, es perllongà fora d'ell, irradiant-se en diferents direccions i fins a molta distància del nucli. Així es troba en el territori de la vall de Tena una gran anticlinal, que no és més que una d'aquestes irradiacions i que s'enllaça amb aquell nucli

1. Blasco de Lanuza. — Historias seculares y eclesiásticas de Aragón (Tomo II, pàg. 245).

per les carenes d'Otal i del Cabieto, trencada per la falla del riu Ara pertanyent a la vall de Broto.

Entre aquesta anticlinal pel costat SE. de la vall, sa primera fita és el pic de Corchasquina (2,426 mts. d'altitud) que es lliga vers al ponent per la faixa o carena de Tendenera, fins assolir el pic d'aquest nom (2,850 mts.) punt culminant en aquesta secció. A partir d'allí i seguint igualment vers a l'O., pren la serralada l'aspecte de formidable muralla encinglerada, i en molts indrets inaccessible pel costat N; mantenint-se a un nivell ben igualat en llurs cimes, tals són aquests el pic del Verde; el portell de Chetro; la forqueta i penyes d'Hoz o de Sabocos (2,730 mts.), arribant als cingles de Faixa-Lata.

Allí queda trencada la serralada per la pregona falla del riu Gállego, que mitjansant el pregon estret de Sta. Elena, el travessa perpendicularment a sa direcció, i sortint-ne de la vall de Tena. Travesat el riu Gállego, a sa vorera dreta es veu dominat per les penyes de Búbal, que s'enlairen, per seguir l'alineació muntanyosa, abans esmentada, vers al ponent, amb igual aspecte abrupte sinó més, i formant la carena de la Partacua, per on hi ressaltan els cims de Cabicheriza, Peña-Telera (2,744 mts.); Lana-Mayor i de Bucuesa, darrera fita aquesta corresponent a la vall de Tena.

Per aquest indret queda unida la Partacua i formant sa continuació amb el grupo de Peña-Collarada que ja pertany a la vall de Campfranc.

Aquest gran cordó calcàric des de Tendenera a Bucuesa, està orientat de ESO. a ONO., mideix no menys de 45 quilòmetres d'extensió, i presenta sa cara o vessants septentrionals, corresponents a la vall de Tena, a la faisó d'una colossal muralla amb encinglerats bastidors. A sa imposant vista es comprèn que l'aixecament d'aquest potent maciu, anà seguit d'una dislocació i trencament de la massa, produint-se pregons esberlaments en forma de plombades xemeneies, intercalades en les muralles a plom i disposades en semi-cercles com a el Rincon del Verde, els cercles de Bucuesa i d'Ip, i d'arestes agudes que s'enfilen dret a la serra. En suma, és aquesta llarga serralada que forma el límit meridional de la vall del Tena, i que la separa de la ribera de Biescas i dels petits vallets de Yésero i d'Acumuer, situats ja en la regió subpirenaica, digna perllongació de la secció més oriental, i fora d'aquesta vall d'on pren origen, com hem dit abans, i constituïda per les fenomenals muralles de la Gatera, de la Fraucata, d'Añisclo i de Pineta, corresponents al vessant d'Aragó, i pel prou conegut cercle de Gavarnie per la francesa, i que suporten els enlairats rasos calcàrics de Goliz, des d'on s'enlaira la serralada imponent de les Tres-Sorores (Mont-Perdut).

Aqueixa llarga alineació muntanyosa, ofereix ses vessants meridionals de més apacible aspecte format pel estrebament amb altres serres secundàries i de modelat més arrodonit, caient per continuat decliu vers al S., i allargant-se fins a les muntanyes del Sobrepuerto i dels Puertos de Jaca.

Dues importants derivacions presenta aquesta llarga serralada, i estrebades en llurs extrems del territori de la vall. La primera s'escau pel costat de ponent, i la punta de Bucuesa es sa primera fita, originant-se a partir d'aquesta i prenent la direcció general de S. a N. amb variades ondulacions. Segueix aquesta derivació per l'enasprada aresta d'Ezcarra, on hi sobresurten els pics del mateix nom, aguts com puntes de llança, continua a gran alçària no tardant a guanyar de nivell al cim de Lapazuso, passat el qual la nevosa carena de les Arroletes i el port de la Canal-Roya van marcant amb llur esquenall, la partió de les aigües, i destacant-se en aquesta secció el pic de la Rinconada i el d'Anayet, desviat aquest vers al ponent, i emplaçat en el territori de la vall de Campfranc.

Del pic de la Canal-Roya i emplaçat al N. del port d'aquest nom, continua la serra vers al N. amb un seguit de cims separats per collades aplebades, fins arribar a la fita anomenada Peña-Blanca, que senyala l'extrem septentrional d'aquesta llarga derivació muntanyosa, i que termeneja per ses vessants del N. amb territori francès.

No menys de 15 quilòmetres en línia recta, mideix aquesta derivació des de Bucuesa a la frontera, i constitueix ella la divisòria de les valls de Tena i de Campfranc, i de llurs conques hidrogràfiques del Gállego i de l'Aragón.

Tres contraforts se'n projecten de ella dirigits vers l'E., i que interrompen el decliu general del tálweg de l'alt Gállego; tals són l'estrebat en el pic d'Ezcarra, i que per la Buega segueix per dessobre i al O. del poble de Tramacastilla; el segon arranca del cap del port d'Izas, destacant-se pel Garmo de Troya, fins a la punta de Pacino enfront de Lanuza; i el terç es la curta serra de Balsarualla, que termina al davant de la casa de Socotor.

De semblant faisó es troba l'altra derivació en l'extrem oposat, o sia en el llevant de la vall de Tena, essent el pic de Corchasquina abans esmentat, el vèrtex d'on arrenca. Igualment vers al N. s'orienta aquesta derivació, i seguint per la carena del port de Tendenera, s'enlaira passat aquest, pels pics d'Ordisso i de Catieras fins a la punta del Baldairán (2,700 mts.). Continua la serra ab lleugeres inflexions al O. i N. per les granítiques carenes de Tablato i de Brazato, amb llurs cims alternats amb les collades dels mateixos noms, fins a enlla-

çar-se amb l'aresta dels Batans, molt cantelluda i escorxada amb dos vessants, i on s'hi troben la brea del Port vell i alguna altra sense nom i difícilment practicables.

A l'extrem dels Batans i vers al N. d'ells, s'alça el pic de Ratillo (Aratillon) que termenejant ja amb França, marca l'extrem d'aquesta llarga derivació al sol eixent de la vall de Tena, i que la separa de la de Broto vers al llevant.

Diferents contraforts se'n desprenen d'aquesta llarga partió vers a l'O. i en direcció a la vall; el més important d'entre ells és el que arrencant de Tablato segueix al SO. pel pic de Forátula, s'abaixa en la Peña Blanca y Fuente Lacuarta, quals vessants cauen dessobre el poble de Panticosa, i enquadra la conca del riu Caldarés que queda separada de les dels rius de Catieras i de Bolática. Altre contrafort si bé de menys importància de més ferreny aspecte, és el que se estriba en l'aresta dels Batans, i vers al NO. s'enlaira al cònic pic Desjuans, quals vessants acaben entre escorrancs i tarteres, separant la coma lacustre de Bramatuero, de l'engorjat barranc de Labasa.

El pic de Ratillo senyala el començament de la divisòria d'aigües ensems que ratlla fronterissa d'aquesta vall amb França que s'orienta des d'allí en direcció NNO., formant ziga-zagues amb vèrtexs molt aguts entrant en territori francès. Del Ratillo (2,904 mts.) n'arrenca una llarga i igualada carena rocosa, que reclou les amples terrasses lacustres de Bramatuero, és l'anomenada cresta de Paterneille pels francesos, fins arribar d'aquesta faisó al port de Marcadau (2,560 mts.). Allí pren amb l'alineació vers al N., un aspecte més accidentat, i per un seguit de cims que van ascendint als de la Faixa de Marcadau. Arribada la divisòria en aquell lloc pren la direcció primera, abaixant-se per la carena del port de la Peira de St. Martí. Passat aquest port relativament transitable, torna la serralada a enlairar-se sobtadament, oferint una vista ben important i entrant en el gran maciu granític anomenat la Montanya Barrada. Enaspada i en molts indrets inaccessible crestellera, va ascendint pel pic o Garmo Respumoso (pic de Cristail), fins assolir son punt culminant la punta de Moros o dit el Balaïtous, que es presenta com una superba torre a 3150 mts. sobre el nivell del mar, rodejada de pregons despenyaders i d'estesos glaciers, i reforçada pel encinglerat contrafort del Garmo de Frondella que es projecta vers al SSO.

Del Balaïtous seguint vers el ponent es troba una escorxada aresta ericada d'aquelles i abaixada fins a la punta de Pallàs, per on s'enllaça ascendint amb la carena del Garmo de Saldiecho (pic de l'Arriel), (2,830 mts.).

Allí la divisòria continua pel esquenall de Soba on s'hi troben situats els colls de Rius i el d'aquell nom, limitats pel Garmo Negro, i acaba aquesta secció de divisòria més alterosa, i tal vegada la de aspecte més alpí de la vall de Tena.

Seguint des d'aquell indret i en la direcció SSO., i pel pic de Soques, la carena va abaixant-se i arrodonint quelcom son dors, desapareixent en ella els roquisers i tarteres, i prenent-hi llocs els agleblats, que són amb els que apareixen coberts els pics del Portalet i d'Estremera a 2,160 mts., el darrer, fins arribar d'aquesta faisó al port del Formigal de menys alçària encara que els anteriors cims.

Passat el port de Formigal i mitjansant un curt enlairament, queda enllaçada aquesta secció de divisòria amb el pic de Peña Blanca abans anotat en la divisòria occidental de la vall.

Ben reforçada apareix aquesta divisòria fronterissa de França que acabem de resseguir, i en la secció de la Faixa de Marcadau; destacant-se d'ella una orografia quelcom enrevessada i que acaba de agravar-lo lo inesplorada amb que ha permanescut fins al present. Es notable el relleu amb què apareix aquella interessant regió destacant-s'hi de la divisòria un aplec de cims punxeguts alternats amb bretxes i carenes que segueixen vers al SO.; entre aquells s'hi troben les puntes de Bachimaña, la de los Sarrios, la de Piedrafita, i enlairant-se als de Pondellos o monts de l'Infern. Aquests darrers amb son cim culminant a 3,090 mts. formen un maciu poderós, i que ademés per sa situació central en aquesta vall, resulta de remarcable importància per a l'orografia de la vall de Tena com tindrem ocasió de fer anotar, puig a ell queda supeditada en gran part la seva hidrografia.

Aquest gran nus muntanyós i qual carena es manté durant alguns quilòmetres amb ses puntes a una cota superior als 3,000 metres, sofreix una bifurcació, projectant una alineació des del pic superior de l'Infern i vers al NNO., s'abaixa a la forqueta de Piedrafita passada la qual torna a pujar en lo Garmo de Puyareol, i separat dels de Pipós o Garmo Carnicero per la carena de l'Ibonciecho. Aquest pic del Garmo Carnicero (2,750 mts.) és l'extrem NNO. d'aquesta alineació, i per sa situació avançada obliga al riu Agualimpia que es forma en son redós septentrional, a envoltar-lo amb son curs en àngul molt agut, des dels alts cercles de Piedrafita i de Lana-Cantal, fins a sa conca inferior i a son desaigüe.

L'altra alineació que és projecta des del pic alt de l'Infern, es dirigeix vers al S. i és el més sostingut en elevació; el formen el Garmo Negro, el cònic Pondellos 2,900 mts., el cim d'Ordicuso, la llarga carena del Cochetalda i les Traviesas, i termina en els cingles d'Es-

cueix dessorbe el poble d'Ezcarrilla. Aquesta enlairada serra estableix la separació de la conca del riu Agualimpia de la del Caldarés, i ademés forma junt amb sa paral·lela des de Batans a Forátula, la gorja de l'Escalar o de Panticosa.

Per fi un contrafort se'n desprèn de la divisòria fronterissa abans dita, i en el indret del pic de Soques, que es dirigeix vers el S., i per el Garmo Negro, seguit de una llarga carena aglebada que va a enlairar-se a llur extrem, en el grop rocós de la Peña-Foratata, els vessants meridionals d'aquesta montanya s'estreben en la baixa serra de Bala-driàs i de la Peña Cochata, que cauen dessorbe la vila de Sallent, on terminen. Separa aquest contrafort l'alta conca del riu Gállego de la de l'Agualimpia.

HIDROGRAFIA

Com ja s'ha dit, el gran maciu central d'aquesta vall format pels monts de l'Infern i de Pondellos, amb ses dues ramificacions vers al NNO., la primera i vers al S., la segona, i completat amb la serralada de la Peña-Foratata; enquadren les dues amb llurs perllongats esquel-nals tres tàlwegs ben delimitats, i per on s'hi escolen altres tantes corrents, que són els anomenats rius Gállego, Agualimpia i Caldarés, els més importants d'aquesta vall.

Pot representar-se gràficament la hidrografia de la vall de Tena, amb una Y de doble braç en sa part dreta, i estesa aquesta Y ab l'orientació de N. a S.

CONCA DEL GÁLLEGO

Encara que per llur caudal en sa secció alta, no pot considerar-se aquest riu com a més important d'aquesta vall, l'antiquitat de llur nom o tal vegada a trobar-se llurs fonts en lloc relativament practicable, així com llur recorregut, que ha sigut freqüentat desde llunyanes èpoques, tot ha fet que dit riu hagi conservat fins avui, la hegemonia entre els demés rius d'aquesta vall, absorbint no sols ses aigües, si que també llurs noms i conservant el seu, fins a sortir defora del territori de la vall, i formant l'arc meridià de la mateixa.

El *fluvius Gallicus*, nom amb què els romans l'anotaven en ses geografies, és avui el riu Gállego, té són origen en unes humils fontetes situades al redós del SE. del pic de Peña Blanca, i a pocs

minuts al S. del cap del port d'Aneu o de Sallent a una cota d'altitud de 1,690 mts. sobre el nivell del mar.

Aplegats aquells xaragalls en un petit barranquet va davallant suaument formant als pocs minuts un riuet, que en direcció SE, travessa els plans aglebats del Formigal, i per dessota de la casa de Socotor. Segueix així sense augmentar gaire llur caudal, puix els barrancs que li aflueixen són de ben escasa importància; tals són el de Espelunguera, Colivilla i Balsaruala, per sa vorera dreta; i els de la Rigal i algun altre, que li desaigüen per l'esquerra. Transcorreguda aquesta secció primera de llur recorregut, que ho fa per ribera oberta i augmentant un poc llur desnivell, als 8 quilòmetres arriba el Gállego al costat dret de la vila de Sallent.

Allí reb el tribut del riu Agualimpia, que li aflueix per sa vorera esquerra. Té l'Agualimpia més caudal que el Gállego, malgrat això, perd el primer llur nom després de l'aiguabarreig, restant el de Gállego.

Continua son curs vers al SSE., i pel solano de Lanuza, passa besant els conreus del poble d'aquest nom, fins a entrar en el pregon engorxat anomenat el Salto del Diablo, i entaforat pel fons dels cingles de Pacino, d'Escueix, i dels Arreales d'Ezcarrilla, resta invisible en molts indrets. D'aquesta forma i amb 3 quilòmetres de curs surt el riu del congost susdit, desembocant en un gran aixample de la ribera, la plana aluvial del Pueyo. Gran contrast ofereix allí el Gállego després de les recloses gorges d'Ezcarrilla que el precedeixen. Una gran i formosa esplanada de prats, conreus i arbredes, que es troba circumvalada per baixos turonets o serretes, i on s'hi esglaonen poblets airosament agrupats, boi amagats per la gemada vegetació, i enquadrant-ho tot les ferrenyes muralles de Tendenera i de la Partacua. Es sens dubte aquest indret de la vall de Tena, el que presenta amb son apacible i rialler panorama, un dels aspectes més variats d'aquesta vall.

Sols reb el Gállego en aquesta secció l'aigua dels espedats barrancs de Portet i d'Ezcarrà per ses voreres esquerra i dreta respectivament. Ademés li aflueix per sa vorera esquerra i més avall del Pueyo, el riu Caldarés o de Panticosa.

Travessada pel riu la plana del Pueyo i en direcció S., no tarda aquell a ésser reclos altra vegada, per les estribacions de les baixes serres de Tramacastilla, Saqués i d'Hoz precursoras de les muralles de la Partacua. Amb un recorregut més enllà, apareixen ja aquestes amb sos enlairats cingles i bastions de Faixa-lata i Búbal. Una pregona falla oberta en elles, i que comença a l'indret del veïnat de Polituara,

MAPA DE LA VALL DE TENA
Escala 1:100,000

obliga al riu a recórrer l'engorxat anomenat de Santa Elena i que mideix 4 quilòmetres de llargària. Per aquest imponent paisatge travessa el Gállego la Partacua vers al S., sortint de la vall de Tena per entrar en la oberta ribera on s'hi alça la vila de Biescas.

Els barrancs afluent en aquesta darrera secció de llur curs, són el de Lana-Mayor o de Saqués i algun altre de poc caudal, que ho són per sa vorera dreta.

El recorregut total del Gállego per la vall de Tena es de 26 quilòmetres.

CONCA DE L'AGUALIMPIA

Els grans cercles de Piedrafita y de Lana-Cantal situats en la regió NE. de la vall, són el receptacle on hi fan cap les diverses artèries que contribueixen a formar aquest riu, el d'aspecte més pireneic de tota la comarca. Varies són aquestes artèries que per diferents indrets hi van a abocar llurs aigües; tals són el barranc alimentat per les fonts i petits estanys situats aquests al redós del ponent de la carena de la Faixa de Marcadau, segueix aquest barranc, una vegada format, un curs de pocs quilòmetres fins a desembocar a la plana de Lana-Cantal.

Altre afluent es el riuet format per l'arreplec d'aigües en tot l'alt cercle lacustre de Piedrafita, emplaçat al N. de la collada de l'Infern. Els estanys de Camporroplano i de Lana-Cantal són els regularitzadors de llur corrent, que segueix un curs ben curt vers al NNO. Poden contar-s'hi també com a co-tributaris, el barranc que es nodreix dels apilotaments nevosos de la Muntanya-Barrada en els vessants compresos entre el Garmo Respumoso, la carena del Balaïtous i la arista de Frondella, així com també el barranquet que té origen al dessota del port de la Peira de Sant Martí, els que contribueixen a formar l'Agualimpia.

Totes aquestes corrents més o menys caudaloses són reunides en l'estany de Respumoso, i de qual sobreixidor en surt format un copiós barranc que seguint vers al O. no tarda en guanyar el sobtat escarpament de la terrassa de Lana-Cantal, estimbant-se en llarga cascada fins a sa part inferior anomenada el Plano Cheto. Arribat en aquell lloc aquest barranc li aflueix per sa vorera dreta el caudalós barranc, que per dret vessant, davalla dels estanys de Saldiecho o de l'Arriel, y al qual s'hi reuneixen totes les aigües provinents de la fosa de les neus compreses entre la Frondella, las escorxades carenes del Balaïtous, del Pallás i del Garmo de Saldiecho.

Barrejades les aigües d'aquests dos barrancs formen el riu de Piedrafita que acanala sa corrent endintzant-se en l'estreta gorxa del Paso del Oso. Al sortir d'ella és obligat el riu, pels abruptes vessants de Pipós o del Garmo Carnicero, a tòrcer bruscament llur curs vers al S. rebent en aquell lloc el desaigüe del copiós barranc Rambla de Soba.

Aquest important afluent del riu de Piedrafita, té llur origen en unes caudaloses fonts que brollen d'uns forats en els vessants del pic de Soques i davallant pel pla de Soba són reforçades amb el barranc que procedeix de l'alta comarcada nevosa compresa entre els caients occidentals del Garmo de Saldiecho, les carenes de Rius i de Soba i el Garmo Negro en son extrem oest.

Amb aquests remarcables afluents que reb el riu de Piedrafita, des d'aquest lloc canvia ja aquest nom pel d'Agualimpia, que és el que conserva fins a son fi.

Una llarga enfilada vers al S. segueixen ses aigües bullicioses per les recloses planes de les Tornalizas i de la Sarra, en continuats saltants, i envoltat per les bosquíries, tot el qual dóna a aquesta secció de la ribera un aspecte ben atractiu.

Un dels sobtats desnivells que més avall es veu obligat a salvar l'Agualimpia és l'anomenat el Saliente o Sallent, bonica cascada entascada en els cingles coberts de xamosa pineda.

Entrat l'Agualimpia en la plana ribera on s'alça la vila de Sallent reb el desaigüe per sa vorera esquerra del fort barranc de Pondellos que procedint del ESE., arreplega totes les aigües en la conca de les Noufontanas y al redós de la Forqueta de Piedrafita, i les del cercle de Pondellos. Té llur extrem superior de son curs en els estanys Tebarrai i de Pondellos, en els vessants occidentals dels monts de l'Infern.

A l'arribar l'Agualimpia enfront de la vila de Sallent, i a la que li besa llurs peus, torç son curs vers l'O., i amb un curt recorregut i encara dessota la vila, acaba llur existència aquest important riu, desaiguant al Gállego, prop de l'ermita de Sant Antoni.

Són afluents de l'Agualimpia en la secció des de la Rambla de Soba fins a son terme, els barrancs de Valsoleta, Tornalizas y Bocitero que li aboquen ses aigües per sa vorera dreta, i els de Fabo i el que pren origen en l'Iboniecho (petit estany) per sa vorera esquerra.

Es l'Agualimpia riu de corrent constant, i degut a la constitució granítica dels terrenys de sa conca, presenten llurs aigües una perfecta diafanitat, fins en temps d'avingudes. Aquestes solen ésser d'importància en raó de la gran superfície de recepció de sa conca, encara que no sien de durada, puig la pendent de son llit, és, en la major part de llurs seccions de fort desnivell.

CONCA DEL CALDARÉS

Es un altre dels rius importants de la vall de Tena, anomenat igualment riu de Panticosa. Com s'ha dit al parlar de l'orografia de la vall fent ressortir la comarcada lacustre de Bramatuero, situada en la regió NNE. de la vall, aquesta alterosa comarcada està ocupada per un rosari d'estanys que esglaonats des del redós de la collada dels Batans, es van llençant l'aigüa un a l'altre, fins a desembocar al barranquet format pel sobreixidor més baix, en el pla de Bachimaña, al S. de la carena del Marcau. També pel costat oposat de Bramatuero, o sia vers l'O., s'estenen unes comes aglebades fins a dessota de la collada de l'Infern, en aquestes s'hi troben els estanys anomenats de Pesico, i qual descarga s'efectua per un copiós barranquet que concorre del mateix modo a l'esmentat pla de Bachimaña. Aplegats els dos barrancs susdits i formant el riu de Bachimaña, travessa els estanys en el pla d'aquest nom, i es dirigeix vers al S. precipitant-se en l'escarpament de Labasa en la vistosa cascada anomenada del Fraile. Guanyat aquest fort talús, i ja en el pla inferior, reb la descarga per sa vorera esquerra del barranc de Labasa, que pren origen en l'estanyet Desjuans. Segueix el riu vers al SSO., per una reclosa ribera, d'aspecte molt abrupte ensems que pintoresc en alt grau, i en que els salts continuats del riu són realçats per l'abundosa vegetació, i continuant aquest recorregut en aquesta forma fins arribar al caire del gran precipici del Balneari de Panticosa. Allí el riu, es llença per pregona gorja i en un seguit de cascades, fins assolir la part inferior d'aquell gran desnivell, descansant de son accidentat recorregut, en l'estany dels banys de Panticosa al fons del gran cercle o fons d'embut.

Qualques afluents aporten llurs aigües en aquest receptacle tals son el copiós barranc de Brazato que naix del sobreixidor dels estanys del mateix nom situats al ESE., y al redós de la carena d'aquell nom; altre afluent és el barranc de las Arualas que per rapidíssim vessant, i en cascata, davalla de l'alt cercle de cims de Pondellos.

El sobreixidor del gran estany dels banys, forma una grossa corrent, que perdent son nom anterior pel de Caldarés, reemprèn sa marxa, i no tarda en seguir son accidentat curs, estimbant-se pel salt del Picholon a la sortida del cercle del Balneari. Allí entra en el congost anomenat l'Escalar, fent llarg recorregut de 5 quilòmetres per continuades cascades i reclòs pels enesprats vessants a banda i banda, que li van assenyalant el pas. Constitueix aquesta secció de curs del Caldarés, un dels conjunts més feréstecs de la vall de Tena.

Al sortir en la part baixa de l'Escalar desemboca el Caldarés en el pla on hi troba emplaçat el poble de Panticosa, pel costat del S. del qual passa el riu, tocant a llur poblat. Seguint el curs vers al SSO., augmenta llur desnivell i es fa son llit més rocós, i passa vorejant un xic més enllà el veïnat del Pueyo, no tardant, passat aquest, en desai-guar al Gállego i per sa vorera esquerra en el lloc anomenat El Con-cellar.

El major afluent del Caldarés en sa secció darrera és el riu et anomenat Bolática. Aquest es forma de dos barrancs, un que procedeix del petit estanyol de Catieras, situat en el cercle del mateix nom, i en el repeu SO. de la punta de Baldairán, que junt amb Yenefrito i la carena de Tendenera formen ells el dit cercle. D'aquell estanyol se'n forma un barranc anomenat Baron que davallant en direcció SSO., reb més avall l'aigüabarraig d'altre barranc. Aquest darrer pren origen recollint les aigües en tot el cercle conegut pel Rincón del Verde, i de la fosa de les neus en la carena i vessants septentrionals del pic de Tendenera. Ajuntats els dos barrancs i prenent el nom de Bolática segueix son curs vers a l'ENE. i amb un no llarg recorregut arriba al pla de Panticosa, engroixit pel tribut que li duen el barranc de Piniecho per sa vorera dreta, i més avall el procedent dels estan-yols de Sabocos o de Hoz per la vorera oposada. Vorejant el poble esmentat de Panticosa acaba llur curs el Bolática desaiquant en aquell indret al riu Caldarés.

Tots els rius principals de la vall de Tena són de corrent constant, i amb remarcable estiatge, a l'haver-se acabat la fosa de les neus de que n'estan ben cobertes a l'hivern ses altes conques. Les avingudes en ells, degudes a les precipitacions atmosfèriques, hi són terribles, en especial les del Alt Gállego en raó de trobar-se sa gran conca de recepció ben despullada d'arbrat.

El Caldarés i l'Agualimpia són de curs més igual, degut als nombrosos dipòsits lacustres situats en ses conques superiors, que regula-ritzen llur corrent, encara que restin inútils els tals dipòsits en el temps hivernal, per trobar-se a gran altitud. Aquests rius no són molt apro-fitats industrialment, puig sols qualche Central elèctrica i farinera de poca importància poden contar-s'hi en el territori d'aquesta vall. Cosa ben de plànyer puix per llurs caudals en alguns d'ells, i per sos desnivells, podrien esdevenir una font de riquesa per a aquesta comar-ca, majorment trobant-se avui la vall de Tena enllaçada amb les terres veïnes de l'Aragó i de França, per bona via de comunicació.

La major part dels rius d'aquesta vall porten esquisides fruites.

COMUNICACIONS

Està enllaçada la vall de Tena amb les demés comarques de sa província, per la carretera que des de Jaca, passant per Sabiñanigo (estació de via fèrrea) i Biescas, entra a la vall per son extrem meridional, i vorejant el Gállego el va remontant en tota llur extensió fins a la vila de Sallent. El recorregut de Biescas a dita vila és de 20 quilòmetres.

De Sallent continua la carretera per la ribera amunt, fins arribar a sa part alta, i creuant la divisòria fronterissa pel port d'Aneu o del Formigal (8 quilòmetres des de Sallent). Del cap del port amb unes 3 hores més per carretera, es baixa a Gabàs primer poblet francès, que es troba enllaçat amb Aigües-Calentes i Laruns (estació de ferrocarril).

Aquesta carretera té una branca que arrencant del port d'Ezcarri-lla, segueix la ribera del riu Caldarés, i passant pel poble de Panticosa (3 quilòmetres des del port) puja al balneari del mateix nom, amb uns 7 quilòmetres més.

Les altres vies de comunicació d'aquesta vall amb ses veïnes de l'Aragó són per camins de ferradura, travessant les divisòries pels colls o ports, sols practicables quant aquests no ès troben tancats per les neus. Tals són els de Izas i el de la Canal-Roya, que la posen en relació amb la vall de Campfranc, a 6 hores des de Sallent a la vila de Campfranc pel primer, i en 8 hores llargues pel segon.

Amb la vall de Broto sols s'hi pot comunicar que per camins de peatons, i travessant el port de Tendenera (11 hores del poble de Panticosa al de Linàs). Per les collades de Brazato i de Catieras, es pot anar des de Panticosa al poble de Torla en la vall esmentada, i en 7 i 6 hores respectivament.

Finalment amb la veïna nació, hi ha des d'aquesta vall el camí de ferradura que travessant el port de Marcadau amb unes 4 hores des del balneari de Panticosa, es baixa a Cauterets amb 5 hores més.

Els ports de la Peira de Sant Martí que condueix al poble d'Arrens (França), així com també a Gabàs pel port vell de Sallent, són solament practicables per a la gent de peu.

Per la carretera de Sabiñanigo a Sallent hi ha establert un servei públic de carruatges diari tot l'any. El servei que d'aquets es troba també des de l'estació de Sabiñanigo fins al balneari de Panticosa, és sols a la temporada dels banys, així com en la mateixa època el que es troba circulant entre aquells i el poble de Laruns.

POBLACIÓ

La població de la vall està repartida en una vila, onze llocs, un caseriu, un balneari, el de Panticosa, i una casa isolada la de Socotor. Antigament i fins l'any 1836 en què regiren les ordinacions, lleis i reglaments especials per aquesta vall, els poblets d'ella es trobaven agrupats en quiñones o districtes en la següent disposició; 1.er quiñó: era compost pels poblats de Panticosa, Pueyo i Hoz; 2.^{on} quiñó: el formaven Sallent i Lanuza; 3.er quiñó: que era l'anomenat de la Partacua per trobar-se situat a l'altra vorera del Gállego i per a on hi passava el camí reial, comprenia els poblats d'Ezcarrilla, Sandaniés, Tramacastilla, Piedrafita, Saqués i Búbal.

Actualment aquesta divisió ha sigut reemplaçada pels districtes dependents de la capital de la vall, la vila de Sallent. Aquesta vila és el lloc de més població, 695 ànimes; essent la de menys, el lloc d'Ezcarrilla que en conta 124. El total per tota la vall és de 3,120 habitants, i donant per consegüent una densitat de població de 7'8 habitants per quilòmetre quadrat.

L'emigració a França que existeix també en aquesta vall, no és tan intensa com en ses veïnes.

Els moradors de la vall de Tena o tensinos com els hi diuen, estan dedicats a l'agricultura i a la remaderia, com en totes les altes valls Pirenenques. Les produccions són les pròpies del rigorós clima del país, blat i demés cereals, lleguminoses i patates que hi són excel·lents. De vinyes no s'en troben en tot llur territori. Els extensos pasturatges són el principal i millor element de vida del país, en especial els naturals o de muntanya el que els permet sostenir uns 50,000 caps de bestiar de tota mena i el poder arrendar també llurs muntanyes als remats forasters.

ANTIGA ADMINISTRACIÓ DE LA VALL

La vall de Tena, com ja he dit anteriorment, es trobava dividida administrativament en l'edat mitjana, en tres districtes que anomenaven quiñones, i en els que hi entraven agrupats tots els poblats de llur territori.

En tots els pobles dels tres quiñones hi havia constituït un consell de prohomes de tots estaments, que presidits pel prohóm major o cón-

sul entenia en tots els afers que afectaven particularment en l'administració del llur poblat, i que junt amb els demés consells de son respectiu quiñó, tenien l'obligació d'elegir un jurat que era el que en època d'eleccions generals de la vall, havia d'acudir en el lloc designat. En aquesta època i reunits tots aquests representants i jurats dels quiñones i amb veu i vot, procedien a l'elecció executiva i sense apelació, del Justícia Major de la vall, i qual càrrec investit de totes les prerrogatives que li eren concedides per les ordinacions i privilegis vigents, era el quefe administratiu i representant de la vall prop del poder reial. A aquest hi acudia en nom d'ella en demanda de vindicació de drets, sentències i altres judicis que afectessin al règim general de la vall.

Al Justícia Major se li donava la facultat de nomenar un lloctinent, que venia a substituir-lo en cas d'absència o de malaltia, trobant-se aleshores investit de totes les prerrogatives de tal Justícia.

Tenia el Justícia o son lloctinent en son cas, l'obligació de donar cort dos dies per setmana, i a l'hora per ell assignada, que generalment acostumava a ésser el dilluns i divendres que eren feiners, i sinó ho fossin el dia següent. El punt escollit era el lloc del Pueyo, per trobar-se allí el centre de la vall i ésser així còmode per tots els veïns d'ella. En aquell lloc és on hi havia l'arxiu d'escriptures de la vall. Malgrat això, més endavant s'hi afegí en les ordinacions, que en raó d'ésser la vila de Sallent la de més població i ensems la més apartada de la vall i del reialme, es tingués obligat el Justícia o son lloctinent, en acudir-hi de 15 en 15 dies a tenir-hi cort, a l'hora i llocs per ell determinats. De manera que la setmana que li tocava a Sallent, tenia tres vegades cort, el dilluns i divendres al Pueyo i el dimecres a Sallent.

A aquestes corts hi acudien els veïns, sia quansevulla llur condició, en demanda de justícia, i en cas de no acudir-hi al judici el Justícia o son lloctinent, podien ésser aquests acusats com a oficial delinqüent en llur ofici i a instància de qualsevol particular de la vall. Solament en el cas de la vinguda del Lloctinent general o Regent del Reialme d'Aragó, es podien canviar el dia i lloc de l'audiència.

El Justícia o son lloctinent, havien d'anar visitant tots els quiñones de la vall, i en ells oír justícia i a desagreujar els veïns del lloc.

Hi havia a la vall la provisió d'un Notari, que assistia a les corts i assentava en el llibre registre, els acords presos en tals actes.

Hi tenien també aconductats metge i apotecari; a aquell li donava la vall 200 lliures jaqueses per any (1), pagadores pels quiñones de

(1) La lliura jaquesa equivalia a 18 rals i 28 maravedisos; per consegüent li donava la vall a l'any encara no 3,800 rals, o sien 190 duros.

terç en terç; i además 18 ovelles per tota la vall, i pagadores en igual forma. També li donaven casa franca i una carga de llenya per any, cada casa. Pero ell n'era obligat a tenir gran cura en l'assistència no sols dels naturals del país, sinó que també dels forasters; i per cada falta, era condemnat a la penyora de 40 sous jaquesos, que se li rebaixaven en llur sou, de la part que li corresponia pagar al quiñó d'on era el malalt desacurat.

Además no podia sortir de nits fora de la vall, sense llicència del Justícia o del lloctinent baix pena de 300 sous, i si era cridat per qualque malalt de fora per a consulta, podia absentar-se una nit i no més, ab llicència de les autoritats, sempre que probés que en sa conducta de la vall no tingués malalt de major cura.

A l'apotecari li donava la vall, 50 lliures jaqueses (uns 47 duros) per s'assistència anyal, pagadores pels quiñones en igual forma que pel metge i el pagament en espècie, d'igual valor que el mateix i en igual forma.

Tenia la vall una farmàcia que l'entregava a l'apotecari nombrat titular i baix escriptura d'inventari; assortida de drogues i medicines i que aquell es veia obligat a tenir-la sempre molt *limpia, curiosa y decente* (així diuen les ordinacions) i proveir-la de drogues i medicines, que sien *frescas* i no *añejas, podridas o rancias*. Se l'imposava, naturalment, el tenir que despatxar les receptes expedides pel metge o cirurgià amb *presteza y puntualidad*, baix la pena de 40 sous que li eren rebaixats de sa conducta, i aplicats al comú de la vall.

El Justícia o son lloctinent acompanyats d'un jurat de cada lloc, tenien el deber de visitar una vegada a l'any la farmàcia i en presència del metge, aquest jurava solemnement en poder del Justícia, per Déu i sobre la Creu i els Sants Evangelis, de què la dita farmàcia havia sigut reconeguda així com tots llurs ingredients.

Els veïns de la vall no es veien obligats a pagar res als dos facultatius per llur assistència. Els metges i l'apotecari, tenien que residir en el lloc del Pueyo, donant aquest a l'apotecari casa *franca i decente*, i una carga de llenya per any i foc. Els dos facultatius estaven subjectes a les Ordinacions i Estatus polítics que regien a la vall, i eren considerats com a veïns d'ella, lliures de jornal, contribucions, repariments i càrregues veïnals.

Els pesos i mides usades de llei en la vall devien ésser els mateixos per tota ella. El consell intervenia fiscalitzant, no solament els preus dels articles de menjar i beure de consum dintre de la vall, si que també en els de exportació, i fixaba en tots ells llur preu, que no podia ésser alterat baix pena de penyora.

SALIENT. — INTERIOR DE L'ESGLÉSIA

VISTA DEL VIGNEMALE DES MOLLADA DELS BATANS

pàg. 277

PANORAMA DEL BALAITOUS, ESTANYS D'ARRIEL I CHE DE PIEDRAFITA DES DEL PIC D'ARRIEL

PANORAMA SOBRE SALLENT I LA VALL DEL GÀLEGO

Així mateix era prohibit es vengués el vi a menys preu en un lloc que en altre, i qual preu era senyalat pel consell, i sols el quiñó de Sallent, per raó de trobar-se allunyat a l'extrem de la vall, el que li feia encarir el transport, se li concedí el poder augmentar-lo.

En fi, seria treball molt curiós el relatar amb llurs prolíxos detalls, les ordinacions i reglaments que constituïen el règim de la vall de Tena, puix tots ells estaven inspirats en un esperit de justícia i de bon govern, dignes del caràcter recte i sincer d'aquells muntanyesos; i en aquells temps en què no solament els hi era respectada llur administració autònoma, si que és trobaven gaudint de nombrosos privilegis i franquesses que els hi foren concedits en recompensa de llur fidelitat al governament, verament paternal, del sobirans d'Aragó-Catalunya.

Aquest cos d'ordinacions, lleis i reglaments foren recopilades en sa darrera data en l'any 1670 i regiren fins a començos del segle XIX (any 1836). Actualment l'administració d'aquella vall ja podeu pensar-vos el que és; la de totes parts, un petit quadret de la quadrícula que en diuen espanyola, i de què tots en patim.

ITINERARIS

DE BIESCAS AL PORT DE SALLENT PER LA CARRETERA

Partint de Sabiñánigo estació del ferro-carril d'Osca a Jaca, que es troba a 16 quilòmetres de la darrera ciutat, es segueix la carretera de Sallent que remuntant el curs del Gállego, i amb 14 quilòmetres de recorregut, passa per la vila de Biescas, situada a la vorera dreta d'aquest riu, que s'estén en aquell indret per ample areny, vorejat pels conreus i les arbredes i oferint dilatats panorames envers al S. especialment.

Al sortir de Biescas pren la carretera la direcció del N. i als pocs quilòmetres comença la vista a tancar-se per les muntanyes que s'apropen, ensems que el paisatge es torna més abrupte. Als 4 quilòmetres de Biescas, s'obira a l'altre costat del riu i en el repeu de la muntanya, el fort de Santa Elena, construït així com altres del Pirineu d'Aragó en temps de Felip V per a contenir les invasions de l'altre part de la frontera; ha sigut reformat modernament, i avui es troba guarnit per alguns individus de tropa.

La carretera s'endinsa en l'engorxat dit de Santa Elena i pel fons d'ell va encaixonada junt amb el riu, pels alts i drets vessants de banda i banda.

Es aquesta secció de recorregut la pregonna falla del cordó cretàcic esmentat al parlar de l'orografia de la vall, i que apareix com la porta meridional diguem-ho així de la vall de Tena. Al poc tros més amunt se'n destaca a l'altre costat del riu, i penjada a mitg vessant de la serra, la capella santuari de Santa Elena que segons la història fou manat construir pel rei En Jaime I, que el dotà amb rendes reials provehint-lo d'una capellania, privilegi que fou confirmat per Ferran el Catòlic en 1484, i per Carles V en 1529. Fou saquejat i profanat aquest santuari pels gascons en una de llurs incursions, i tornat a edificar posteriorment. Es molt visitat pels pobles de la comarca, i sa imatge venerada. Al costat de l'edifici que res d'artístic ofereix, hi brolla una font anomenada la Gloriosa, que és de la classe d'intermitents i que augmenta en poc rato 3 i 4 vegades el caudal ordinari. Té fama, l'aigua, d'ésser miraculosa i on hi van a rentar-s'hi els pelegrins, a fi de guarir-se de llurs malalties.

Imposant aspecte ofereix aquest trajecte, que mideix més de 3 quilòmetres d'extensió, contemplant els redreçats cingles de Faixalata i de Búbal, atapaïts sos relleixos d'esplèndides pinoses. Es passa pel veïnat i capella de Polituara, i es segueix planejant amunt per les boniques boscuries que envolten la carretera i sentint sempre la remor del Gállego.

Es deixa a l'esquerra el camí que condueix al poblet de Búbal, i al poc rato més enllà la carretera que ha de portar al Pueyo directament, i que no està acabada actualment faltant-hi un pont.

Seguint amunt es travessa la magnífica finca de Lartosa i per trajecte frondosíssim cobert d'espesses faigedes, per on s'obra pas la carretera.

Aclarades aquestes més enllà, s'obiren els poblets de Saqués i de Hoz, aquest a l'altre vorera del riu i a bona alçària del mateix. No tarda des d'allí a obrirse la ribera i a estendre's la vista enfront de la plana del Pueyo, tancada al fons per les ferrenyes muntanyes on s'obra la gorja de l'Escalar i la ribera del riu Bolática. Molt escaient resulta aquest indret del recorregut amb tan alegroi conjunt després de l'ençongit i aspre panorama anteriorment vist. En aquesta forma s'arriba al pont d'Ezcarrilla i a 15 quilòmetres des de Biescas.

En aquell lloc es troba l'embranchament de la carretera, amb l'altra que condueix al poble de Panticosa i al balneari del mateix nom. Deixant-la aquesta a la dreta i sense passar el pont, s'emprèn la pujada per sobtades marrades fins arribar al poc rato al pintoresc poblet d'Ezcarrilla, que es troba a la vora de la carretera i en el que s'hi veuen entre llur caseriu qualques xalets de moderna construcció.

Passat Ezcarrilla continua la carretera la pujada i per una llarga marrada travessa per un pont el barranc d'Ezcarra (seguint aquest barranc amunt amb 5 hores de camí de muntanya, i travessant la divisòria de la vall, es va a la ribera d'Izas, i a la vall de Campranc). Torna tot seguit a encongir-se la ribera entrant en els congostos d'Ezcarrilla; allí la carretera va a gran alçària del riu, que en l'indret anomenat el *Salto del Diablo*, no se l'arriba a obirar al fons de son llit encaixonat pregonament. En una de les voltes de la carretera, que ha d'estar sostinguda per espeses parets, i coneguda amb el nom de la *Vuelta del Sombrero*, es gaudeix des d'allí d'un formós punt de vista vers al S., i per dessobre el poblet i gorges abans esmentades, i més enllà la gemada plana del Pueyo tancada al fons per les muralles de Tendenera i de la Partacua.

Segueix la carretera alguns quilòmetres per entre les xamoses pinoses del Solano d'Ezcarrilla, i travessant després el Gállego per un pont a sa vorera esquerra. Als pocs minuts d'allí entra la carretera en una foradada. Al sortir d'ella i a poc més enllà, s'obra més i més la ribera apareixent el poblet de Lanuza que es troba al costat dret d'aquella. Lanuza que pertanyé antigament al quiñon de Sallent, és avui un poble de poc més de 200 habitants, i en sos costaruts carrers s'hi veuen qualques cases d'aspecte senyorial, amb blasonats escuts en llurs portalades. Es la pàtria d'En Joan de Lanuza, que sigué Justícia Major d'Aragó i que fou ajusticiat a Saragossa.

Passat Lanuza, s'enfila la carretera vers al N., per l'espaiosa ribera, i amb 2 quilòmetres de planer passeig, ombrejat per bonics arbres, s'arriba a la capital de la vall de Tena.

SALLENT

Està situada aquesta vila en la part baixa dels vessants de la serra de Baladrías, i a la vora del riu Agualimpia que l'enfaixa per sa part inferior, tenint-hi tres ponts per a travessar-lo. Prop d'ella i vers al ponent, s'hi efectua l'aiguabarreig d'aquell riu amb el Gállego.

Malgrat la situació alterosa d'aquesta vila, puix es troba a 1,250 mts. d'altitud, essent per això la vila més alta després de Bielsa, de tots els Pireneus d'Aragó, degut a sa posició vers al migdia, es troba defensada dels vents dels ports; no obstant son clima és rigorós a l'hivern i ben templat a l'istiu, constituint per això un excel·lent centre d'estiueig, ajudat de llur formós paisatge i riquíssimes i abundoses aigües.

Els carrers són molts d'ells de forta pendent, i el caseriu que es troba esglaonat, és de bon aspecte en general, veient-s'hi entre ell bones cases i de grans dimensions, algunes d'elles amb els escuts de sos portals i llegendes de sas fatxadades denoten l'enlairada prosàpia de llurs posseïdors. Naturalment les construccions totes presenten l'aspecte pireneic i ben apropiades al clima.

Conté Sallent 695 habitants. Pertany al partit judicial i diòcesi de Jaca. Té aduana de 1.ª classe per raó d'ésser el primer poblat que es troba travessant la frontera per aquell indret, i de la que en dista 2 hores. Hi ha instal·lada estació telegràfica amb servei limitat.

L'església parroquial baix l'advocació de l'Assumpció de la Verge, és un edifici del segle XV, puix l'anterior a l'actual fou cremat així com part de la vila, en una de les invasions dels gascons. Foren començades les obres per ordre de Joan de Lanuza varó insigne que fou vi-rei de Sicília, i a qui feu moltes mercès el rei Catòlic. S'acabà en temps d'altre Joan de Lanuza vi-rei d'Aragó, cavaller de l'ordre de Calatrava, i comendador major d'Alcañiz; així ho testimonia els blasons i creus que es troben en son enterrament dins de l'església.

Es el dit temple d'una nau, amb voltes d'aresta de forma estrellada, amb les claus ressortides i festonejades per delicada escultura. La porta de la sacristia és d'arc gòtic. Fou en altres temps una de les parroquials més riques del bisbat de Jaca, com ho assegurava el ric tresor de ornaments, plata i relíquies. Actualment i després de la crema i de varis saqueigs de tots estils, sols hi veié allí una creu processional de plata daurada del temps de sa reconstrucció, una urna forrada d'estofa bordada amb escut heràldic; un quadre a l'oli representant Sant Pasqual i de gens dolenta factura, i una notable calaixera existent a la sacristia.

D'aquesta vila, qual nom deuria sens dubte derivar-se del Saliente, Sallent o saltant del riu Agualimpia, existent a una mitja hora de la vila, no en parlen de sa història els cronistes d'Aragó, d'abans de la invasió serraïna de la vall de Tena, i que Blancas i Lanuza fan correspondre a l'any 885. Per sa posició avançada en la frontera, sofrí molt en l'edat mitja durant les guerres de l'Aragó contra França, essent invadida varies vegades i saquejada malgrat la ferma resistència de llurs moradors; en l'any 1592 s'hi conten heroïcitats de la defensa de la insigne casa de Joan Marton, qui sol amb llurs criats, resistí als nombrosos asaltants els que per lliurar-se del nodrit foc d'arcabussos dels defensors, emprengueren l'asalt de la casa, resguardats amb els bastos de les cavalleries.¹

1. Lanuza. — Historias seculares y eclesiásticas de Aragón. Tomo II, pág. 245.

En recompensa de les rellevants proves d'adhesió dels habitants d'aquest quiñó de Sallent i Lanuza, els reis d'Aragó, els hi concediren llurs muntanyes comunals. Així també és de remarcar a Sallent els molts títols d'infançonia, i els privilegis de què gaudien els hidalgos descendents directes dels antics ricos-homes. Tots ells eren nascuts en aquells 11 llocs declarats lliures i francs de peches, per mercès dels monarques; i fins el rei D. Joan II els dispensà el maravedís que li pagaven tots els seus súbdits. També a Sallent quedà fixat en les ordinations que regiren a la vall de Tena fins a començos del segle XIX (any 1836), el privilegi dels hidalgos que s'insaculen en 1.ª i 2.ª bossa de Jurats i Oficials, i els de senyalat servei i condició en 3.ª y 4.ª, cosa que ells guardaven gelosament, i algunes vegades fins amb les armes a la mà. Tals foren els llinatges dels Lanuzas, Sánchez, Blascos, Martones, Pueyos i altres, arribant a veure's en aquesta vila més de 30 cases d'aquests orígens.

Sortint de Sallent i continuant la marxa per la carretera, aquesta emprèn sobtada costa per dessorbre de la vila i amb llargues marrades, vorejant els conreus i pasturatges, fins arribar a bona alçària d'aquella, i des de qual lloc es gaudeix d'un interessant panorama de la ribera del Gállego, tancada al fons per les muralles de la Partacua. Al E. i per dessorbre del poblat, es veu alçar-se l'imposant maciu dels monts de l'Infern i de Pondellos.

Perdent de vista la vila i sa conca, la carretera es dirigeix vers al N. i pujant suaument per entre els pasturatges, al redós dels vessants occidentats de la Peña-Foratata que es redreça amb llurs blanquinosos encinglerats. La carretera va a cercar la vorera esquerra del Gállego, per la que va remuntant-lo.

La ribera allí és veu oberta, i vers l'altra vorera del riu poden resseguir-se tots els vessants aplebats de sa llarga conca, com són els dels ports d'Izas i de la Canal-Roya, per dessorbre dels quals treuen ses testes enfilades, els pics de Lapazuso, d'Anayet i altres. Una hora llarga cal menester per a passar pel davant de la caseta de Socotor, i que junt amb la caserna dels carrabiners, tot just acabada de construir un tros més avall, són els dos únics llocs habitats en aquesta llarga ribera, i que serveixen per això com a hospitals o refugis pels vianants dels ports d'aquells indrets.

De Socotor segueix la carretera planejant, i obirant-se enfront, vers al N., la baixa carena divisòria fronterissa, sobressortint d'ella en darrer terme l'elegant piràmide del pic du Midí d'Ossau. Es deixa a la dreta, un camí que puja dret al Port Vell o de Peiralú, i baixa amb 3 hores al poble de Gabàs.

Seguint la carretera no tarda aquesta en assolir la serra frontera en el port d'Aneu o del Formigal situat a 1,760 metres sobre el nivell de la mar. A dessota d'ell i a poca distància vers al SSO., es troben les humils fontetes d'on pren nom el Gállego. Travessat el cap del port, la carretera baixa pel territori francès i al costat del sudit Pic du Midi, seguint per la xamosa Gave de la Brouseta, i condueix amb unes 3 hores al poble de Gabàs. Des d'allí segueix la carretera vers Aigües-Calentes i Laruns, on s'hi troba l'estació de via fèrrea. El trajecte des de Sallent al cap del port del Formigal és de 9 quilòmetres.

DE SALLENT PER LA RIBERA DE L'AGUALIMPIA ALS CERCLES DE PIEDRAFITA I DE LANA-CANTAL; I AL PORT DE LA FAIXA DE MARCADAU

Es surt de la vila per son costat NNE. i pel camí dit de la ribera, que segueix la vorera dreta del riu Agualimpia, i travessa son ample arény aprofitat pels conreus i prats, per mitg de grossos codolars. S'emprèn al poc rato, una curta pujada fins a trobar-se en sa part alta en el lloc on s'estimba el riu per escumejant cascata per entre els encinglerats del Garmo de Puyareol coberts de pins i brosses. Es aquest saltant l'anomenat Sallient d'on ha pres el nom la vila, i de la que en dista una mitja hora. Passat aquest, entra el camí en el bonic bosc d'Ilopon, seguint planejant amunt i aprop del riu, fins a desembocar en el pla de la Sarra. En aquell lloc la ribera és oberta, i el riu apareix amb llur curs més mansoy. Des d'allí es descobreix vers al N. bon tros de la conca de l'Agualimpia tancada al fons per l'enfilat Garmo de Saldiecho (pic de l'Arriel), i l'alterosa carena de Rius i Soba. Als tres quarts d'hora de Sallent, es travessa el riu pel pont de fusta de les Fajas, passant a sa vorera esquerra i remuntant-lo un curt trajecte per entre camps de sembrats. S'emprèn forta pujada pels vessants de Pipós, entrant en el bosc anomenat de Fabo i Solandeta, als tres quarts d'hora des del pont. Els arbrisons i espesses clapes d'avellaner amb què comença en sa part baixa, no tarden en ésser reemplaçats per una formosa pineda, que acompanya el camí en sa pujada, fins al planell d'Estachoz. Bonica vista s'obira des d'aquell lloc i vers al S., dominant-se llarg trajecte del curs de l'Agualimpia, i tancat al fons per la feixuga serralada de Pondellos. A l'altre costat de la ribera, apareix redreçant-se l'enesprat grop anomenat la Peña-Forata, que apareix com un castell roquer de blanquinós aspecte. Segueix el camí pujant i a gran alçària del riu, fins arribar al Puyuelo,

petit esperó que formen els vessants del Garmo Carnicero, i que cau pels encinglerats dessorre el riu, obligant-lo a tòrcer llur direcció en àngul recte, de S. a N. que porta des de Sallent, per la de l'E. Aquests encinglerats, junt amb els espedats vessants del Garmo de Saldiecho, que es troben a l'enfront i a l'altre costat del riu, formen un pregon engorjat conegut amb el nom del *Paso del Oso*, per on travessa l'Agualimpia en son llit gaire bé invisible des de dalt.

Fora baixada cal fer envers a l'E, per un escorranc ple de clapissa menuda, fins a trobar-se als pocs minuts en la part inferior, en l'anomenat Plano-Cheto. Es aquest formós lloc un aixample de la ribera pel qual hi discorre l'Agualimpia, que aquí té el nom de riu de Piedrafito. Ses aigües enjogassades es troben vorejades per verd fistó de tupides faigedes que s'enfilen pels escarpats vessants de banda i banda. Vers a l'E. el pla queda tancat per alt escarpament rublert d'espès bosc, i per dintre del qual es veu davallar en cascata el riu tot just sortit de l'estany del Respumoso, situat a la part superior i un tros més amunt. Així també pel N., s'obira altra cascata i és la del fort barranc que procedent dels estanys de l'Arriel, aflueix en el pla al riu abans dit. El Plano-Cheto, malgrat no tenir horitzonts oberts, per trobar-se reclos en tots indrets, per les altes i abruptes muntanyes que l'envolten, és per lo exuberant de sa vegetació un lloc verament deliciós.

Es passa el riu al qual no hi sol haver palanca, i es puja sobtadament pels vessants del Garmo de Saldiecho i pels encinglerats coberts per la boscúria. El trànsit és dolent per trobar-s'hi arreu les tarteres tapades per la brossa. Tenint sempre el barranc a la dreta s'assoleig, als tres quarts d'hora llargs, el cap de la pujada, i seguint en direcció nord, es va planejant envers el lloc on es troben emplaçats els estanys de l'Arriel. Es aquest indret una estreta comarcada tancada per tot arreu; vers al ponent pels drets vessants del Garmo Saldiecho, que apareixen com muralles de més de 800 metres d'alçària, de color cendrós i en molts de sos costats completament inacessibles. Pel costat oposat es veu elevar-se el llarg esquenall rocós de la carena del Garmo de la Frondella cobert de glaciars. El fons queda tancat per l'imposant massa del pic Balaïtous, amb ses arestes cantelludes que formen sa descarnada musculatura, i que es perllonga vers a l'O., formant la retallada crestallera plena d'agulles que s'anomena de la Bravana, i que el fan ésser sens dubte, un dels indrets més aspres dels Pireneus. El fons d'aquest selvatge recó, es troba format per diferents terrasses cobertes de tarteres, que en alguns llocs s'enfilen vessants amunt pels escorrancats cossos de dejecció, i en son sòl s'hi troben esglaonats els dos estanys de l'Arriel, que permaneixen molts istius encara glaçats.

Es aquesta afrau de l'Arriel una de les comarcades d'aspecte més ruïnós ensem que abrupte, puix no té l'aspecte apacible del fons dels cercles de Saburedo, a la vall d'Aran, i del de Bernera a la d'Aragüés, éssent de lo més alpi dels Alts Pireneus.

L'estany inferior situat a 2,020 metres d'altitud, és no gaire gran i es troba aprop del superior, que és més capaç i de contorn aproximadament circular. Des de l'estany pujant per les tarteres i espedats rocosos vers a l'ENE., es puja amb 2 hores a la cresta de la Bravana, i per la bretxa del coll d'Arremoulit es travessa la divisòria fronterissa, per baixar a la ribera d'aquest nom, i al gran estany d'Artouste i d'allí a la població d'Aigües-Bones.

Dels estanys de l'Arriel pot fer-se l'ascensió del pic de Balaitous, tal vegada la més difícil dels Pireneus i la del pic de l'Arriel o Garmo de Saldiecho.

Tornant enrera i a l'estany inferior, es surt de la conca dels estanys i dirigint-se al S., es va faldejant els espedats vessants occidentals del Garmo de la Frondella, i passant a la mitja hora per l'altre estany de l'Arriel que és el de més petites dimensions, i que es troba fonament enclavat en un rocós repeu. Seguint la marxa per les tarteres i roquissers coberts de migrats pins, es va a cercar la vorera dreta del barranc de Piedrafita, i per dessobre del saltant de Plano-Cheto abans vist; i remuntant-lo, a bona alçària d'ell, amb 2 hores des dels estanys de l'Arriel, s'arriba a la part superior de l'escarpament del riu de Piedrafita, i en la gran plana on s'hi estén l'estany anomenat Respumoso (altitud, 1,980 metres). Aquest és de gran superfície, de forma allargada, i constitueix el dipòsit que recull les aigües dels diferents barrancs que li aflueixen, formant el riu de Piedrafita.

Està situat en el extrem NO. i més baix del gran cercle de Piedrafita, i és el de més grandària de tots els d'aquesta regió, estant poblat de nombroses truites, algunes d'elles que arriben a pesar més de 12 lliures. A ell hi pugen els pescaires de Sallent fent-hi fructuoses campanyes.

Vorejant-lo per l'esquerra es va planejant suaument pels aplebats del cercle de Piedrafita, que s'estén en ampla comarcada vers al SE., i envoltat d'altres serres festonejades per aguts cims.

Aquest gran cercle està orientat de SSE. a NNO., i és de planta ovalada, té llur sòl decantat vers aquella direcció i en ell s'hi troben esglaonats alguns estanys que es llencen l'aigua uns als altres des del superior situat al redós de la bretxa de Piedrafita. Aquest dolent passant posa en comunicació aquesta comarcada, amb la conca lacustre de Bachimaña i amb la ribera de Panticosa.

Mitja hora més amunt del Respumoso es troba altre estany anomenat de Lana-Cantal.¹ Situat a 2,100 metres d'altitud, és de menor extensió que l'anterior. Prop de sa vorera del llevant hi ha la cabana de la majada o pleta, que encara que molt petita, és un utilíssim refugi i punt d'apoi per efectuar excursions per aquesta tan interessant com desconeguda regió.

Des de la cabana i deixant a la dreta els demés estanys de Piedrafitita, es va planejant pels tupits aplebats del cercle, per on hi pasturen a l'istiu els remats de varies pletes, i es va a cercar el barranc que ve de l'estany de Camporro-Plano, a la vora del qual s'hi arriba amb un quart d'hora des de l'anterior. Es aquest estany molt gran i es troba estès en un gran pla d'aiguamolls. Vers el NNE. s'obira la vall que condueix al cap del port de la Peira de Sant Martí, i d'allí travessant-lo, es baixa amb 5 hores de marxa al poblet francès d'Arrens. A l'esquerra d'aquell port s'obren els amplexos i nevosos vessants orientals de la Frondella i rematats pels precipicis del Balaitous.

Deixant a l'esquerra l'estany, s'emprèn la pujada en direcció vers el barranc, que pel SSE. del pla és provinent de la Faixa de Marcadau. Aquest barranc forma una reclosa ribera, que es segueix amunt per sa vorera esquerra, passant-lo aquell a sa vorera oposada al cap d'una hora des de Camporro-Plano. Grosses tarteres arriben a rublir el llit del barranc en qualques indrets d'ell, i clapejades per les congèstes. La pujada va fent-se de més pendent, i el pas esdevé més penós. Seguint la vora del barranc, s'emprèn forta costa fins a guanyar un replà de la ribera, on s'hi troba emplaçat un dels estanys de la Faixa. Aquest estany es troba molts istius completament tapat per les congèstes. Es voreja per la dreta i arribat a llur extrem del llevant, un es troba al peu d'altra sobtada pujada, i que cal fer per assolir l'origen de la ribera, a la collada de la Faixa (2,740 metres).

La collada situada entre els dos pics d'aquest nom, forma part de la divisòria fronterissa de la vall de Tena; i des d'aquell alterós lloc s'obira vers a l'E. l'alta vall de Marcadau, tancada al fons pels pics de la Badete, Chabarrús, del Ratillo, i sobressortint en ells el gran maciu del Vignemale. Travessada la collada, s'entra en territori francès, i baixant per entre els aplebats i tarteres, es troba un xic avall una fresca font. Seguint avall en direcció SSE., es va faldejant els vessants septentrionals del pic alt de la Faixa, i deixant a l'esquerra els estanys anomenats de Remoulains en les cartes de Wallon y de

1. Aquest nom de Lana-Cantal i no Lièna-Cantal com diu Mr. Gaurier que el fa derivar d'un cognom personal, no es així sinó que és equivalent de Plana del Cantal o del Penyal, degut a trobar-s'hi en aquell lloc un d'aquestos després dels cims.

ESTABLIMENT E IBON DELS BANYS DE PANTICOSA

pàg. 268

LLAC DE BRAZATO I PICS D'ALGÁS, D'ARUALAS I DE L'INFERN

pàg. 275

1

2

1. — VISTA PANORÀMICA DES DEL PIC DE L'INFERN

1. — MACIU DEL BALAITOUS; 2. — LLAC TERARRAI O DE L'INFERN;

3

4

5

II. — VISTA PANORÀMICA DES DEL PIC DE L'INFERN

3. — REGIÓ LACUSTRE DE BACHIMAÑA; 4. — LLACS DE BRAMATUERO; 5. — VIGNEMALE

ESTANY RESPUMOSO; AL FONS ELS PICS DEL CERCLE DE PIEDRAFITA

pàg. 264

ESTANY RESPUMOSO I MUNTANYES D'ARRIEL AL FONS

pàg. 264

l'Estat Major francès. Es va a cercar un d'aquests el de més al S., que es voreja per l'esquerra, als tres quarts d'hora des de la font susdita. Arribats allí es gira vers el S., i seguint faldejant per una grossa tartera es troba en el lloc conegut per la Fuente-fría i es segueix pel camí de ferradura que puja de Cauterets al port. Prenent aquest camí amunt en ziga-zagues, amb mitja hora més s'assoleix el cap del port de Marcadau a 2,560 metres d'altitud. Està situat en la carena frontera de la vall de Tena, ribera de Panticosa i del territori francès pertanyent a la Comune de Cauterets. Des d'aquell enlairat lloc es domina bona part de la ribera d'aquest poble, i per l'indret anomenat el pla de la Gola, obirant-se els boscos de la ribera fortament encaixonats al fons per les altes muntanyes, per on hi sobressurten els cimals del Cabaliros i del Monné.

Pel costat de l'Aragó, s'estén la vista per l'ampla clotada dels estanys de Bachimaña, i la pregona ribera del Caldarés o de Panticosa, envoltada pels alts macis de la vall de Tena.

DE PANTICOSA AL BALNEARI DEL MATEIX NOM; ALS ESTANYS DE BRAZATO; I AL CERCLE LACUSTRE DE BRAMATUERO

Situats al port d'Ezcarrilla, al costat de la carretera de Sallent i abans d'arribar al poble d'aquell nom, es travessa el port i s'entra en la carretera que condueix al poble de Panticosa i als banys d'aquest nom i que arrenca del port susdit. Es va per ella planejant pels vessants d'Escueix, i per la oberta ribera, gaudint d'alegroi panorama de la planada del Pueyo, tancada vers al mitgjorn per la llarga muralla de Tendenera i de la Partacua. Insensiblement es va deixant la conca del Gállego per entrar embocant la del Caldarés.

Tres quilòmetres cal recórrer per arribar al poble de Panticosa. Està situat prop de la carretera, i en llur costat dret, més baix que ella i a una cota de 1,200 metres sobre el nivell del mar. S'ampla ribera, per on es junten els dos rius Caldarés i Bolática, és ben gemada de verdor i d'agradable estada, s'entén a l'istiu, puix que en la estació hivernal és dels poblats més frets de la vall.

Les 120 cases que el formen de construcció ben apropiada al clima, s'agrupen a l'entrada de la iglésia, que és un edifici de feixuga construcció, amb llur interior de tres naus, repartides per dues rengles de pilans circulars, que sostenen la volta adornada amb els consabuts aristons de forma estrellada, tan comuns a les esglésies d'Aragó.

Seguint la carretera, aquesta pren la direcció NNE. i dirigint-se

vers la pregona depressió que's observa en la muntanya i que tanca la vall per aquell indret. Als 2 quilòmetres de recorregut s'acaba l'alegroia plana fins ara travessada, i s'endinsa la carretera en l'estret congost que anomenen l'Escalar i per on hi desemboca el riu Caldarés.

El lloc es reclou pels alterosos vessants de la Peña-Blanca i Fuente-Lamasta vers la dreta, i de la Cochetalda i las Traviesas en la direcció oposada.

La carretera emprèn aspra costa sempre per la vorera dreta del Caldarés, que se'l veu fent llur curs saltironant en son rocós llit i envoltat de penyals. Al poc rato es troba prop del camí una font sulfurosa, que és utilitzada pels de la vall i pels forasters. La pendent de la carretera es va fent més sobtada, el que obliga a la via rodada a guanyar-la fent llargues i tancades ziga-zagues, que vistes des de qualche altura veïna, semblen llaçades esteses en el terror.

El aspre paisatge que l'envolta i mancat d'horitzons, acaba per donar un aspecte salvatge en aquests indrets.

Actualment mercès a la mà de l'home, ajudat dels avenços de la ciència, i esperonat pel lucre que li brinda la naturalesa, amb la riquesa natural de les aigües medicinals de Panticosa, ha fet assequible i a costa de treball, aquell lloc tan escabrós. ¿Què deuria ésser en llunyanes èpoques aquell llarg escorranc, per on es buidaven els dipòsits glaciars de sa extensa conca superior, i abans de que els acarregis del riu, i el lente i continuat desmoronament dels vessants, anessin rublint son fons, i suavitzessin, per dir-ho així, son perfil abrupte? Un bell horror com diríem, traduint literalment la frase adoptada pels nostres veïns. I pensar que avui, i malgrat les comoditats que proporciona la carretera, i en un bon auto, que fàcilment va guanyant aquelles sobtades pendents, hi ha infeliços viatgers que aclaparats per la malaltia, i frisosos d'assolir el terme de llurs sofriments, encara troben prou penós aquell per algun d'ells tal vegada darrer calvari.

Guanyats els 7 quilòmetres que s'hi contenen fins al cap de la pujada de l'Escalar, es surt de la gorxa entrant en el pla on s'hi troba emplaçat el Balneari de Panticosa. És aquell un aixample del congost o de la ribera, i tancat per tots indrets menys pel S., o sia pel costat per on s'hi arriba; els abruptes vessants que l'envolten s'enlairen de un sol cop fins a més de 3,000 metres sobre el nivell del mar, els del costat de ponent formen la imponent serralada dels monts de l'Infern i Ponedllos, amb llurs enfilats pics, seguit vers al llevant per les carenes de Sarrato i de Brazato, que s'apropen a aital alçària.

El fons d'aquest tancat, cercle o fons d'embut, pren una figura elíptica, d'un quilòmetre o poc més d'extensió major.

La part meridional d'aquest pla està ocupada per l'estany anomenat dels Banys, gran superfície d'uns 10 metres de fondària en qualques indrets.

El riu de Bachimaña entra en aquest pla caient per l'alt escarpament que el limita pel N., i travessant aquell, desaiçua a l'estany susdit. El sobreeixidor d'aquest formant son barratge és al S., i per ell hi surt el riu que des d'allí pren el nom de Caldarés, i segueix llur curs per l'abarrancat Escalar abans vist. En l'extrem oposat o del N. del pla, i dessota de l'espedit que el reclou, s'hi troben emplaçats els espaiosos edificis que serveixen pels banyistes que hi van allí a pendre les aigües. Tals són aquells, les cases d'hostatge, el balneari, el casino, la gran capella, etc. Les fonts medicinals i que tant nom han donat a aquest lloc, es troben situades en la part baixa dels vessants del cercle, i vers el llevant, amb sos edificis destinats al servei de la terapèutica.

El banys de Panticosa estan situats a una cota d'altitud de 1,640 metres, i són els de major elevació d'Espanya, i un dels de major alçada dels de l'estranger.

Degut a això i a estar enclavats en el cor de l'Alt Pireneu, llur clima és al hivern molt cru, i en la curta temporada en què estan oberts els balnearis, que és des de mitjans de juny a mitjans de setembre, la temperatura és allí molt fresca, i sobretot exposada a brusques oscil·lacions diàries, pròpies de l'alterosa regió que ocupa.

Això és tal vegada un inconvenient, al meu modo de veure, per al guariment de la classe de malalties, que tanta fama han donat a aquesta localitat.

Com es digué al parlar de les comunicacions d'aquesta vall, el balneari es troba enllaçat amb l'Aragó i la França, per un servei diari d'automòbils i carruatges, durant la temporada d'istiu. Fòra d'aquesta sols queda obert qualque edifici per a hostatjar els guardians, que s'hi troben allí sitiats per les neus tot l'hivern, que és allí molt llarg i extremat. Hi hagut anys (l'any 1809 un d'ells), que no es pogué inaugurar la temporada dels banys, per trobar-se la carretera de l'Escarlar encara ben colgada de neu, i calgué el treball d'una nombrosa brigada durant molts dies per obrir el pas.

El balneari de Panticosa, és pels afortunats que no el necessiten com a tal, un magnífic centre d'excursions per aquelles esplèndides encontrades, i que malgrat trobar-se aquestes en terreny molt aspre i enlairat, la considerable alçada a que es troba aquest lloc, redueix en gran manera els itineraris.

Sense temença d'exagerar pot dir-se, que allí es troba en un dels llocs predifectes de l'Alt Pireneu.

Al sortir del balneari de Panticosa, dos camins de ferradura poden seguir-se per a guanyar l'alt escarpament que tanca son pla pel N. El primer és el camí del port de Marcadau, que passant per la Fuente del Estómago a llargues marrades va guanyant-lo, amb una mitja hora llarga. L'altre camí és un trencall d'aquell, a l'indret de la susdita font, i que planejant a mitja alçària de l'escarpament, va a cercar el curs del riu de Bachimaña en l'indret per on s'estimba per la cascata dita del Pino; i segueix per dins de la gorja amunt, vorejant altres cascatenomenades Cola de caballo, del Túnel, de Bozuelo, etc., i assoleix amb poc més tretxo que l'anterior, la part superior del cercle dels Banys.

Del caire de l'escarpament i on s'hi troben els dos camins, s'obira una completa vista i a vol d'aucell de la plana del Balneari i estany, oberta al fons pels congostos de l'Escalar, i que queden limitats a l'horitzó per la serralada de la Partacua. Travessat el riu de Bachimaña pel camí del port, a sa vorera dreta, segueixen tots dos camins units en un, per aquesta vorera amunt i vers al N., recorrent un pintoresc trajecte per una ribera reclosa per aspres vessants rocallosos, i coberts per bones pinoses.

Als tres quarts d'hora de la sortida, s'arriba al peu d'altre escarpament o talús, que tanca la ribera vers al N.; és l'anomenat de Labasa, i per ell entremig dels cingles es veu caure el riu, pel saltant anomenat del Fraile.

Es aquest indret un bell quadro de naturalesa pirenenca, en què no hi manquen els penyals encinglerats ací d'enllà i per on s'hi arrapen els reblicats pins. Vers a l'E. es veu desaiguar al riu de Bachimaña, l'abrupte barranc de Labasa, que té origen dessota el cònic pic Desjuans que treu sa descarnada testa.

D'allí s'emprèn sobtada pujada molt pedregosa, i amb tres quarts d'hora, s'assoleix el caire de l'espedit de Labasa, i als pocs minuts més enllà es troba el lloc per on descarrega l'estany inferior de Bachimaña (altitud 2,120 mts.).

La interessant comarcada de Bachimaña en sa part meridional, és la terrassa inferior de les vàries que s'esglaonen al redós de l'ample semicercle format per la carena dels Batans i del Ratillo vers a l'E.; la continuació d'aquesta o de Peterneille i Marcadau vers al N.; i la que recorbant-se vers a l'O. i S., va pels monts de l'Infern. L'origen glaciari d'aquesta encontrada ho confirmen, les nombroses roques granítiques estriades i blocs erràtics que s'hi troben escampades pel mig dels aplebats de llur sòl. Aquest, en sa part inferior, està ocupat per l'estany més gran de tots els d'aquest lloc, i elevant-se gradualment

el pla vers al N., forma petites conques o terrasses, on s'hi esglaonen altres estanyols.

El camí del port va vorejant per la dreta l'estany gran, i passant als pocs minuts pel costat de l'anomenat *Cantal que se bate*; o sia un gran penyal isolat que oscil·la a la més petita empenta. Abans d'acabar l'estany, es travessa aquest per les Pasaderas, i d'allí es puja vers al NNE., pels aplebats roquissers, amb un quart d'hora a l'estany superior.

Arribats en aquell indret tres camins, o millor direccions, poden seguir-se per a visitar altres tants llocs diferents. Un és el que condueix al port de Marcadau, altre el que porta als estanys de Bramatuero, a la collada dels Batans, i a la ribera de Broto passada aquesta; i el terç a la comarcada dels estanys de Pesico i a la collada de Piedrafita, pel mig de la qual es baixa a la regió d'aquest nom.

ALS ESTANYS DE BRAMATUERO

Passat l'estany inferior de Bachimaña o de les Pasaderas, es deixa a l'esquerra el camí que condueix al port de Marcadau, i en direcció NNE. es puja, anant a cercar el barranc que procedeix dels estanys de Bramatuero, i que és afluent del de Bachimaña.

Es segueix aquest per la vorera esquerra amunt, i al quart d'hora de la sortida, s'arriba a l'estany inferior de Bramatuero. Aquest és dels més grans del cinc que s'hi troben en aquesta coma lacustre. Es de forma allargada i de contorns irregulars, tenint llur sobreeixidor vers l'O. Es voreja per la dreta, i seguint pels aplebats i les grosses banquetes de granet, es va guanyant l'ampla comarcada, tancada pel N. per la crestallera de Peterneille, y pel S. per les arestes del pics de Sarrato y Desjuans.

Més enllà es travessa el barranc que davalla de l'estany següent i al que s'hi arriba amb poc més d'una hora des de l'inferior. Aquest estany es troba a 2,590 metres sobre el nivell del mar, és de forma regular, i és el major de tots els d'aquesta regió; trobant-se completament amurallat per les rocoses carenes que volten la coma de Bramatuero. Vers al ESE. es descobreix ja l'alta i escorxada serra dels Batans, que limita aquesta encontrada per aquell indret.

Es segueix per la vorera esquerra de l'estany, i amb tres quarts d'hora de pujar suaument, s'arriba a l'estany superior. Aquest és el de més reduïdes dimensions, i per llur gran altitud es veu encara glaçat al fort de l'istiu. També es troba encaixonat en aspre clotada. D'allí

i vorejant-lo per la dreta, s'emprèn sobtada costa vers al E., sortejant les tarteres i congestes que entorpeixen el pas, i pujant amb mitja hora llarga des de l'estany, a la collada dels Batans o de Bramatuero. Aquesta bretxa millor que collada, puix no és més que una esquerda de les moltes que s'obren en la enderrocada aresta dels Batans, es troba a 2,715 metres d'altitud.

Des d'aquell enlairat mirador, es domina tot l'ample cercle de Bramatuero amb sos cinc estanys esglaonats en ell; i que amb la color blau fosc de ses aigües, destaquen de les blanquinoses banquetes granítics amb què està empedrat el cercle. Aquesta regió de Bramatuero ofereix una configuració topogràfica semblant a la dels cercles lacustres de Colomé i de Rius a la Vall d'Aran.

Part d'enllà del cercle i vers a l'ONO., es pot resseguir amb la vista i des de la collada, tota l'alineació muntanyosa de la Faixa de Marcadau, i l'aixam de puntes de Piedrafita dominades pels gegantins monts de l'Infern, amb llur glacier que relluu com un espill.

La bretxa dels Batans forma part de la divisòria oriental de la vall de Tena, i que la separa de sa veïna, la de Broto. Ses vessants, envers aquesta, cauen gairebé a plom, d'una gran alçària, i per escorrencades xemeneies plenes de tarteres i neu, fins al fons de la ribera anomenada del Cerbilloner o alta conca del riu Ara, la qual es domina en una bona extensió des de la bretxa.

Aquesta ribera queda reclosa paral·lelament a l'aresta dels Batans, per la divisòria fronterissa, començant vers al N. en el cercle dels Batans, format per un ericament de pics; i segueix vers al S. amb l'alçament abrupte del grandió maciu del Vignemale, que es troba davant per davant de la bretxa dels Batans. Aquest enorme grop rocós, s'aixeca d'un sol cop per dessobre de la ribera del Cerbilloner, i sos espedats vessants terminen amb el cim blanquinós del Montferrat, i la Pique Longue son cim culminant. Es pot detallar, també, l'anomenat clot de la Font, i el coll de l'Oulette, que per ell es va a l'estany de Gaube.

Aquests vessants occidentals del Vignemale per sa orientació especial, no conserven els glaciers com en ses oposades de les Oulette i d'Ossou, mes en canvi son esquenall de roca és gairebé inaccessible per molts de llurs indrets.

Segueix la serralada des d'aquesta muntanya, abaixant-se per una llarga alineació vers al S., i que va a enllaçar-se al fons amb l'altre maciu gegantí de les Tres-Sorores (Mont-Perdut), que també arriba a obrir-se de dalt de la bretxa.

D'aquesta bretxa, baixant a la ribera del Cerbilloner i seguint-la

avall, amb 6 hores llargues es pot anar a l'hospital de Bujaruelo a la vall de Broto.

AL PORT DE MARCADAU

Tornant a l'estany superior de Bachimaña abans parlat, i volent anar al dit port, cal seguir l'únic camí de ferradura que es troba en aquells indrets. Per ell s'emprèn una bona pujada, anant guanyant les terrasses superiors del Bachimaña, cobertes per amples empedrats i tarteres, per on s'hi arrapen els escasos aplebats. Amb una hora de caminar, es passa a la vora de l'estany anomenat de Pesico, que és l'inferior de una sèrie que van estenent-se des d'allí vers al ponent, per una comarcada nevosa, i terminant al redós de l'ample semi-cercle format per les carenes de la Faixa, de la de Piedrafita, i pels vessants septentrionals del pic de l'Infern.

Es continua la costa, i amb un quart d'hora més, s'assoleix el cap del port de Marcadau. Aquest, que és una collada oberta en la carena de la Faixa, es troba a 2,560 metres d'altitud i per allí passa la ratlla-frontera de la vall de Tena amb França, corresponent a la Comuna de Cauterets. Des d'aquell lloc es domina vers al N., bona part de la pregona ribera d'aquest poble, i en l'indret anomenat Pla de la Gola.

Des del cap del Port de Marcadau, i seguint el camí de cavalleries, es pot baixar pel riberal susdit amb 5 hores, al poble de Cauterets.

DE PANTICOSA (POBLE), AL CERCLE I PORT DE TENDENERA

Es surt del poble per la carretera que condueix al balneari, i que es segueix una mitja hora amunt, fins a l'indret del pont de Laplana. Allí es deixa la carretera, que a no tardar s'endinsa en l'Escalar, i baixant dret al riu Caldarés, es travessa a sa vorera esquerra pel pont susdit. Tot seguit es presenta al davant una bona costa pels vessants de la Corona, coberts de grosses mates de boixos y de qualques arbres. Una hora es tarda en assolir el cap d'amunt d'aquesta pujada, i en el lloc anomenat les Sayetas de la Corona, es veuen enderrocs d'antigues construccions. Un es troba ja fora de la conca del riu Caldarés i tenint a l'enfront i vers a l'E., l'ample riberal del riu Bolàtica afluent d'aquell i que li desaigua prop del poble de Panticosa. El fons de la ribera queda tancat per l'alterosa carena que des de la punta

del Baldairán, segueix pels cims de Catieras i de Yenefrito, i termina vers a l'ESE., pels encinglerats de les Escuelles. Aquesta reclosa comarcada, delimita la conca del barranc de Catieras o Baron, i que pren origen en el petit estany de Catieras, emplaçat al redós del Baldairán.

Des de les Escuelles segueix la carena per la del port de Tendenera, que és la divisòria meridional de la vall de Tena (vegi's orografia).

S'emprèn la baixada en cerca del riu Bolática, i en direcció SE., amb una mitja hora es travessa el riu a sa vorera esquerra pel pont de la Rata, i en el lloc de l'aiguabarreig del barranc de Baron o de Catieras amb el Bolática.

Seguint la ribera d'aquest darrer, es va remuntant-la per sa vorera esquerra. Aquesta es troba ben encatifada pels pasturatges, que ascendeixen fins a molt amunt dels vessants; sols hi apareixen descarriats a l'enfront, els redreçats cingles de les Escuelles.

A mida que es va fent via pel planer camí de la ribera, aquesta es va recloent, fins arribar al cap d'hora i mitja de caminar des del pont, al seu origen. En aquest lloc queda aquella tancada del tot per una recorbada carena en semicercle, i formada per les imposants muralles de Tendenera. Es l'anomenat Sayeta del Rincón del Verde, i un dels indrets més interessants ensems que admirables de la vall de Tena. Les muralles calcàriques de Tendenera s'aixequen en aquell indret a plom i a molts centenars de metres, nues de vegetació i inaccessibles, per no presentar la roca llisa la més petita presa a no ésser les xemeneies amb què apareixen esberlades i algunes atapaïdes de neu.

Es un curiós aspecte el que presenta aquella gran formació cretàtica, allargada des del gran maciu de les Tres-Sorores (Mont-Perdut), i en ella s'hi pot estudiar a la vista el procés de llur formació, en les més variades estratificacions de llur massa. Aquest cercle del Verde o de Tendenera el reclouen per l'E., els vessants encinglerats de la serralada d'aquest nom. En elles s'hi obira una depressió, sostinguda per un alt escarpament que cau dessobre de la ribera, i per on s'estimba en llarga cascada, el barranc que baixa del port abans dit.

La ribera, al fons del cercle, segueix per damunt d'aquesta cascada, i fins a dessota mateix de les muralles del cercle, nodrint-se son barranquet de l'arreplec de la fosa de les neus en les xemeneies i rasos superiors d'aquelles.

Es travessa el barranquet esmentat, i faldejant els vessants del llvant del cercle, es puja amb un quart llarg a dalt de l'escarpament i per on davalla la cascada esmentada. En essent allí es troba un petit

riberal que ascendeix vers a l'E., i que es va remuntant-lo per sa vorera dreta trepitjant els aplebats, les tarteres i les congestes de què n'està rublert; amb una hora i mitja de seguir en aquella direcció, s'assoleix llur origen, en la carena o cap del port de Tendenera (altitud 2,245 metres). Aquesta carena forma part de la llarga derivació muntanyosa que s'estreba al llevant de la vall de Tena (vegi's orografia), i que és la divisòria d'aquesta vall amb la de Broto, i de les conques dels rius Gállego y Ara (Cinca).

Extens panorama es frueix des d'aquell alterós lloc, vers al NE. i S., els vessants de la serra cauen en llarg decliu, formant la ribera d'Otal, al fons de la qual, s'obira l'alta conca del riu Ara, que segueix la direcció de N. a S. i paral·lela a la carena del port. Part d'enllà de la ribera del Ara, la reclou la llarga serralada també paral·lela, que és la divisòria fronterissa de la vall de Broto amb França, i que es descobreix des del gran maciu del Vignemale al N., i seguint per Plataube, Bernatuero i el cap del port de Gavarnie, fins a enlairar-se vers al S. en el gegantí maciu de les Tres Sorores i els cims enesprats de la vall de Broto. Formen l'horitzó en aquesta direcció, tot l'aixam de cimes pertanyents al territori francès.

Del cap del port de Tendenera i baixant sobtadament per la ribera d'Otal, amb 3 hores es pot anar a l'hospital de Bujaruelo, i d'allí amb 3 hores més al poble de Torla, el més alt de la vall de Broto.

Així mateix des d'aquell lloc i carenejant vers al S., per entre les fortes congestes amb què es troba coberta aquella alterosa serralada es va amb una hora i mitja a la collada de Corchasquina (altitud 2,400 metres), situada en la divisòria meridional de la vall de Tena. D'allí pot fer-se amb 2 hores de pujada la ascensió al pic de Tendenera (2,850 metres) i que no presenta cap dificultat.

Trobant-se la collada de Corchasquina en la divisòria de la vall de Broto, a aquesta vall s'hi pot baixar des d'ella, i fent-ho rapidíssimament per la ribera de Suaso, amb 3 hores llargues des de la collada, s'entra en el poble de Linàs.

ALS ESTANYS DE BRAZATO DES DEL BALNEARI DE PANTICOSA

Sortint de la Fuente del Estómago es va en cerca del barranc de Brazato que davalla pels vessants on es troba aquella, i que passant pel costat dels edificis dels banys, va a desaiguar al Caldarés en la mateixa plaça del balneari. D'allí es va remuntant el barranc per sa vorera dreta, per entre tarteres i aplebats amb sobtada pendent,

veient despenyar-se el barranc en continuats saltants. Als tres quarts d'hora de pujar, s'arriba al sobreeixidor de l'estany inferior de Brazato. Aquest mideix uns 250 metres de llargària d'E. a O., per 70 d'ample. Té la forma ovalada, de contorns molt trencats i es troba emplaçat a 2,228 metres d'altitud. Se'l voreja per l'esquerra seguint pujant en direcció NE., i amb mitja hora més, s'assoleix l'estany superior. Es el de més grans dimensions d'aquests indrets midint més de 600 metres de longitud per 200 metres d'amplària. Sa figura és perllongada, i son arc major es troba orientat de NO. a SE., estranyent-se en sa part S., i en el mig de sa secció presenta un estrangulament. Té més de 25 metres de fons en alguns de sos indrets, i està poblat així com l'anterior d'esquisides truites, que a la temporada són pescades per al consum dels banyistes de Panticosa.

El costat del llevant d'aquest estany, es troba reclòs per la serralada granítica que des del pic de Sarrato vers al NE., corre pel coll del mateix nom, als pics de Brazato i de Baldairán vers al S., i seguits dels de Forátula i el Fajón Cerrado.

D'aquesta serralada se'n desprèn un contrafort, que del pic de Tablato (2,567 metres), avença vers al NO.; caient sos vessants ràpidament en els espedats de la gorxa de l'Escalar. D'igual faisó, la coma dels estanys de Brazato es troba separada vers al N., de la de l'estany Desjuans, per una rocòsa aresta despresa de la serralada de Brazato.

Des de l'estany superior es pot pujar amb 2 hores a la collada de Brazato, situada a 2,560 metres d'altitud; passada la qual es baixa pels vessants de la vall de Broto, a la ribera del Cerbilloner, i amb 4 hores des de la collada es va a l'hospital de Bujaruelo.

Des dels turonets que envolten l'estany superior de Brazato, es gaudeix d'una vista completa de tota la gran carena central de la vall de Tena, que començant vers al N. amb el maciu del monts de l'Infern, es sosté en el Garmo Negro, seguint pels aguts cims de Pondellos, Ordicuso i d'Algás, i el llarg esquenall de la Cochetalda i de les Traviesas, mantent-se en tota sa llargària a una altitud superior als 3,000 metres. D'aquesta carena se'n desprèn un curt esperó, que avençant vers l'E., cau dessorbe el balneari i el formen les enfilades puntes de les Aruallas.

Aquesta imponent serralada, que reclou la vorera dreta del congost del riu de Bachimaña i després Caldarés, es presenta vista des d'aquell lloc, amb llurs vessants tan redreçats, que té l'aire d'una gegantina muralla de més de 1,400 metres d'alçària, i cau dessorbe el cercle o fons d'embut on es troba el balneari de Panticosa. D'entre llurs

cims aguts per on s'hi conserven a l'estiu llargues congestes, hi naixen forts barrancs, tal és el de les Aruallas, que davalla en cascada al dessorre de l'estany dels banys.

DE SALLENT AL PIC DE L'INFERN

Al sortir de la vila, es travessa el riu Agualimpia pel pont de la ribera, a sa vorera esquerra, seguint passat aquest, el camí anomenat de Sant Joan. Per ell es va pujant per entre els conreus i prats, fins a entrar al cap de mitja hora de caminar, en el fondal reclòs del barranc de Pondellos, en el lloc dit la Molina i on es troba una mina de llicorella. Aquest barranc de Pondellos, com digué al parlar de la hidrografia de la vall, és el major afluent de l'Agualimpia, per sa vorera esquerra, i li va a desaiguar enfront de Sallent. Des d'aquell lloc i dirigint l'esguard vers al N., es descobreix bona part de la conca de l'Agualimpia, tancada en son extrem septentrional, per la carena de Soba i el punxegut cim del Garmo de Saldiecho (Ariel).

Es continua la pujada per la vorera esquerra del barranc, no tardant en atravesar-lo a gual a la oposada, i encara a la mitja hora més amunt es torna a repassar-lo, i en el lloc anomenat l'Escalar. (En aquell indret se'n desbarra un altre camí, que pujant pel Cantal dels Gascons, i la coma de les Naufontanas, assoleix amb 3 hores la Forqueta de Piedrafita).

Sempre amunt i sobtadament pels pasturatges de la tancada conca, s'arriba als tres quarts d'hora, a la majada o pleta de Pondellos. Al seguir des d'allí, els aplebats de l'Estibiecha ofereixen una nova costa i no suau, veient a la dreta l'enesprat pic de Chiminel, i amb una hora més de caminar, s'arriba a la mina de Pondellos. Poc descans ofereix una curta baixadeta que cal fer des d'aquell lloc i per a posar-se al nivell del llit del barranc de Pondellos. Aquest barranc que davalla pel SE., pren origen en un estanyol situat en aquesta direcció, al redós del petit cercle del mateix nom.

Es travessa el barranc per un pont de neu, que s'hi troba gairebé tots els istius allí, degut a una forta congesta que tapa el barranc en una gran extensió.

A l'enfront es veu redreçar-se i a gran alçària, la muralla dels pics de l'Infern, amb sa gelada congesta, rematada per una ampla clapa de calça marmòria, que vista des de lluny, per llur color blanc, arriba a confondre's amb la neu, apareixent com un petit glacier.

Per un escorranc a l'esquerra del pic esmentat i per on s'hi escola

un barranquet, s'emprèn altra pujada sobtada, envers la carena, i amb una hora, es guanya l'origen del barranquet, en el sobreeixidor de l'estany de Tebarrai (altitud 2,740 metres). Aquest estany anomenat també de l'Infern, té unes vuit hectàries de superfície, i ses aigües tranquiles presenten un color blau fosc gairebé negre. Es troba encaixonat al fons de pregona coma, a la faisó d'un cràter circular, en la carena dels monts de l'Infern.

Es voreja l'estany per la dreta, i s'ataca els darrers vessants del pic. La pujada és penosa, essent precis valer-se de mans i peus, puix les tarteres d'esmicolada roca fant donar molts passos enrera. Prop de 2 hores es tarda en assolir la serra, i en el lloc ocupat pel pic baix. D'ell, i seguint la cantelluda carena, que es perllonga vers a l'E., es van sortejant els dolents passants per les llombardes de què n'està formada, i cal parar compte de no escorrir-se, en el pregon despenyader format per l'ampla clapa de caliça blanca de què hem parlat abans i que es voreja per sa part superior, on amb prou feines hi ha lloc per la petjada. Passat aquest perillós indret, un es troba ja en la carena principal de l'Infern; allí es gira vers al N. i seguint per llur cantell, amb una hora des del pic baix, es guanya el pic culminant dels monts de l'Infern, anomenat també la *Quijada de Pondellos*, i la *Punta más alta de la Estibiecha*; altitud sobre el nivell de la mar, 3,090 metres.

L'estreta carena on es troba emplaçat aquest pic, està rodejada de pregons estimballs vers a l'E. i N. Als peus i en sos vessants del N., s'hi estén un glaciér quelcom esquerdat en sa part inferior, i és ell junt amb el del Balaitous, els dos glaciérs més occidentals de la carena Pirenenca.

Des d'aquell alterós lloc es gaudeix d'un panorama meravellós i seria llarg el descriure'l en detall puix tots els macisos de la vall i els de ses veïnes, es descobreixen des d'aquell mirador. Vers al N. i en primer terme, es domina aquell aixam de puntes agudes i fondalades plenes de tarteres i d'estanys, que constitueixen la interessant regió de Piedrafita. La gran muralla de Tendenera i de la Partacua, sembla des d'allí com una titànica tanca de la vall, amb llurs bastions escaixalats. El Balaitous apareix majestuosament formidable, i com presidint el conjunt, i fitant a llur veí el Pic du Midi d'Ossau, que pot comparar-se a un gegantí menhir en ruïnes.

Els colosos del Vignemale i les Tres Sorores emplaçats en darrer terme, amb llurs imposants masses de roca i de glaciérs, i acompanyats de tot un seguici de cims i carenes en ambdues nacions, acaben de donar per a aquell paisatge grandíós, la idea d'un mar agitat i petrificat.

En resum el pic d'Enfer com li diuen els francesos, tant per llur alçària com per sa situació central en aquesta vall, constitueix una guaita sens rival, puix des de llur cim pot estudiar-se en conjunt, en grandiosa síntesi, com podríem dir, el notable relleu topogràfic d'aquesta secció dels Alts Pirineus, i en una de ses més escollides regions, l'admirable vall de Tena.

Clixès de l'autor.

JULI SOLER I SANTALÓ

Església de Cap d'Aran-Tredós

EXPLICACIÓ DE LA LÀMINA DE LA SECCIÓ DE FOTOGRAFIA. — L'antiga església de Tredós era la petita capella situada a la vorera esquerra de la Garona i dedicada a Sant Esteve, patró del poble; però actualment la parròquia és el temple dedicat a la Verge de Cap d'Aran, edificat en la part alta del poble i en el lloc que segons la tradició fou trobada la miraculosa imatge. Es un edifici del segle XII reformat posteriorment, i fou convent dels Templaris. Es de planta rectangular qual arc està orientat de NO. a SE. En l'extrem oposat a la nau hi ha el perllongat absis en mig de dues absidioles i ornat amb platabandes i senzilles arcuacions. En l'absidiola del costat S., les arcuacions estan sostingudes per tres columnetes amb capitells primitius decorats amb palmes i entrelaços. En el parament que obira al S. hi corre, a l'alçària de la coberta, un rengle d'arcuacions amb senzilles mènsules, on hi carregava l'embigat de la construcció destinada a convent, i que estava adossada a la nau.

Crònica del Centre

SOCIS INGRESSATS EN EL TERCER TRIMESTRE

Lluís Martorell. — Valeri Serra i Boldú. — Fèlix Maristany i Colomé. — Pere Vilaseca i Bas. — Pere Arnó. — Salvador Torrado i Díaz. — Pere J. Arnó i Maristany. — Josep Canals. — Ernest Pundsack. — Francesc Fargas. — Josep Gambetta. — Marià Brujas i Planas. — Francesc Domènech i Cases. — Lluís Vila i Abadal. — Albert Bassa. — Agustí Palmés i Nogués. — Felip Pich i Aguilera. — Manel de Temple. — Albert Darca i Mestres. — Domènec Sert i Badia. — Andreu Turuguet i Vinyas. — Lluís Ribó i Rius. — Joaquím Blanch i Planella. — Francesc Blanch i Planella. — Felip Riera i Oliva. — Josep M.ª Planella i Murlà. — Magí Miró i Vives. — Rvnd. Gil Parés i Vilasau. — Manel Massó Martínez. — Josep Bertran i Vendrell. — Josep M.ª Capella Valentí.

ESTACIÓ METEOROLÒGICA DE LA RENCLUSA

(PIRENEUS CENTRALS) a 2125 m. s. m.

MES D'AGOST DE 1919

DIES	MÍNIMA	MÀXIMA	PLUJA	ESTAT DEL CEL	
				8 matí	4 tarda
1	3°5	11°		Serè	Serè
2	4°	14°		Serè	Serè
3	5°	12°		Serè	Serè
4	6°	13°		Serè	Serè
5	7°	21°		Núvol	Pluja
6	6°	14°		Núvol	Núvol
7	7°	13°	4.004	Serè	Serè
8	6°	11°		Serè	Serè
9	8°	23°		Serè	Serè
10	7°	19°		Serè	Serè
11	6°	14°		Serè	Serè
12	7°	29°		Serè	Serè
13	5°	21°		Serè	Pluja
14	7°	19°	2.8	Serè	Serè
15	3°	14°		Serè	Núvol
16	6°	29°		Serè	Serè
17	7°	25°		Serè	Serè
18	6°	13°		Serè	Serè
19	7°	15°		Serè	Serè
20	5°	15°		Serè	Tempesta
21	5°	14°		Serè	Tempesta
22	4°	13°	4.02	Serè	Serè
23	6°	19°		Serè	Tempesta
24	5°	12°	1.2	Serè	Serè
25	6°	13°		Serè	Serè
26	5°	19°		Serè	Pluja
27	4°	10°	4	Serè	Núvol
28	5°	11°		Serè	Serè
29	2°	13°	4.008	Serè	Serè
30				Serè	Serè
31				Serè	Serè
Suma	160°5	469°	20.032		
Promitg	5°53	16°17			

COMPARACIÓ AMB L'OBSERVATORI DE VIELLA

	RENCLUSA		VIELLA		Diferència
	8 matí	4 tarda	8 matí	4 tarda	
Temperatura mitja	10°85		19°1		- 8°25
Mitja de les màximes	16°17		26°9		- 9°73
Màxima major (d. 12 i 16)	29°		34°		- 5°
Mitja de les mínimes	5°53		11°3		- 5°77
Mínima menor (d. 29)	2°		6°		- 4°
Aigua caiguda	20.032 mm.		26.2 mm.		- 6.168 mm.
Dies de pluja	6		5.		- 1
Intensitat per dia de pluja	3.338		5.24		- 1.902
Mitja diària d'aigua caiguda	0.646		0.845		- 0.199
	8 matí	4 tarda	8 matí	4 tarda	
Dies serens	27	21	17	8	
Dies emboirats, nuvolosos i coberts	4	10	14	23	

Les anotacions preses per PEPITA SAYÓ i revisades pel DR. FAURA I SANS

Estació meteorològica de Viella (Vall d'Aran)

RESUM DE LES OBSERVACIONS DEL MES D'AGOST DE 1919

TEMPERATURES A L'OMBRA				PRESSIONS BAROMÈTRIQUES	
MITGES MENSUALS		MÀXIMA ABSOLUTA	MÍNIMA ABSOLUTA	MITGES MENSUALS	
8 matí	4 tarda	en 24 hores	en 24 hores	A 0° I A LA GRAVETAT NORMAL	
17°9	23°16	34° (dies 11-15)	6° (dia 31)	8 matí	4 tarda
				684.48 mm.	683.85 mm.
Oscil·lació extrema mensual . . . . . 28°				A 0° I AL NIVELL DE LA MAR	
Variació màxima diurna (dies 8 i 11) . . . . . 21°				684.48 mm.	683.85 mm.
MITGES MENSUALS				765.5 mm.	763.3 mm.
				Màxima (dia 17) . . . . . 770.0 mm.	
				Mínima (dia 28) . . . . . 757.4 »	
				Oscil·lació extrema 12.6 »	
				26°9	11°3

HUMITAT RELATIVA

PLUVIOMETRIA

MITGES MENSUALS	8 matí	4 tarda	VELOCITAT EN 24 HORES	
Termòmetre sec	17°9	23°16	Total d'aigua caiguda en el mes	26.2 mm.
Termòmetre moll	15°03	19°01	Dia de major caiguda (dia 30)	11 »
Humitat (percentatge)	73	66.2	Intensitat per dia de pluja i neu	5.24 »
Dies de saturació	—	—	Total d'espessor de neu en el mes	— mt.
			Dia de major espessor (dia)	— »
			Vent dominant en els dies de pluja i nevades	Calma N.

VENT

DIRECCIÓ	8 matí	4 tarda	VELOCITAT EN 24 HORES	
Calma	29	8	Mitja mensual diària	28.790 k.
N.	—	9	Màxima absoluta (dia 29)	174.300 k.
NE.	—	7	Recorregut total en el mes	892.500 k.
E.	—	1		
SE.	2	—		
S.	—	1		
SW.	—	—		
W.	—	—		
NW.	—	5		

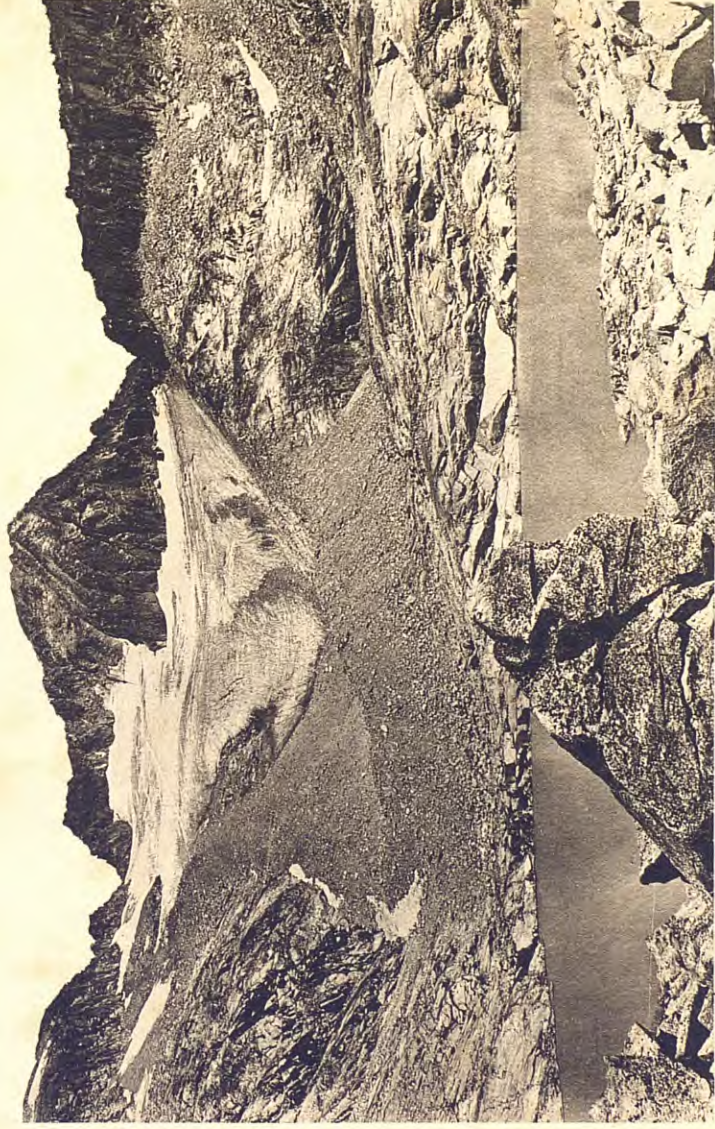
ESTAT DEL CEL

DIES	8 matí	4 tarda	DIES DE	NÚVOLS			NUVOLOSITAT	
				CLASSE	8 m.	4 t.	MITGES MENSUALS	
Serens	17	8	Pluja 5	Cirrus	5	3	8 matí	4 tarda
Nuvolosos	10	15	Boira 5	Nimbus	—	3	3	4.67
Coberts	4	8		Stratus	—	—		
				Cumulus	1	4		

NOTA.—Tronades en els dies 16, 21 i 22.

Les anotacions diàries han estat preses per l'H.º Josep i revisades pel Dr. FAURA I SANS.

Clixé de J. Soler i Santaló

ESTANY DE CORONES I PIC D'ANETO

Muntanyes Maleïdes.-Pireneus d'Osca

Clixé de Pere Monistrol

RUINES D'EMPURIES - PORTA DEL RECINTE ROMÀ

Empordà. - Girona